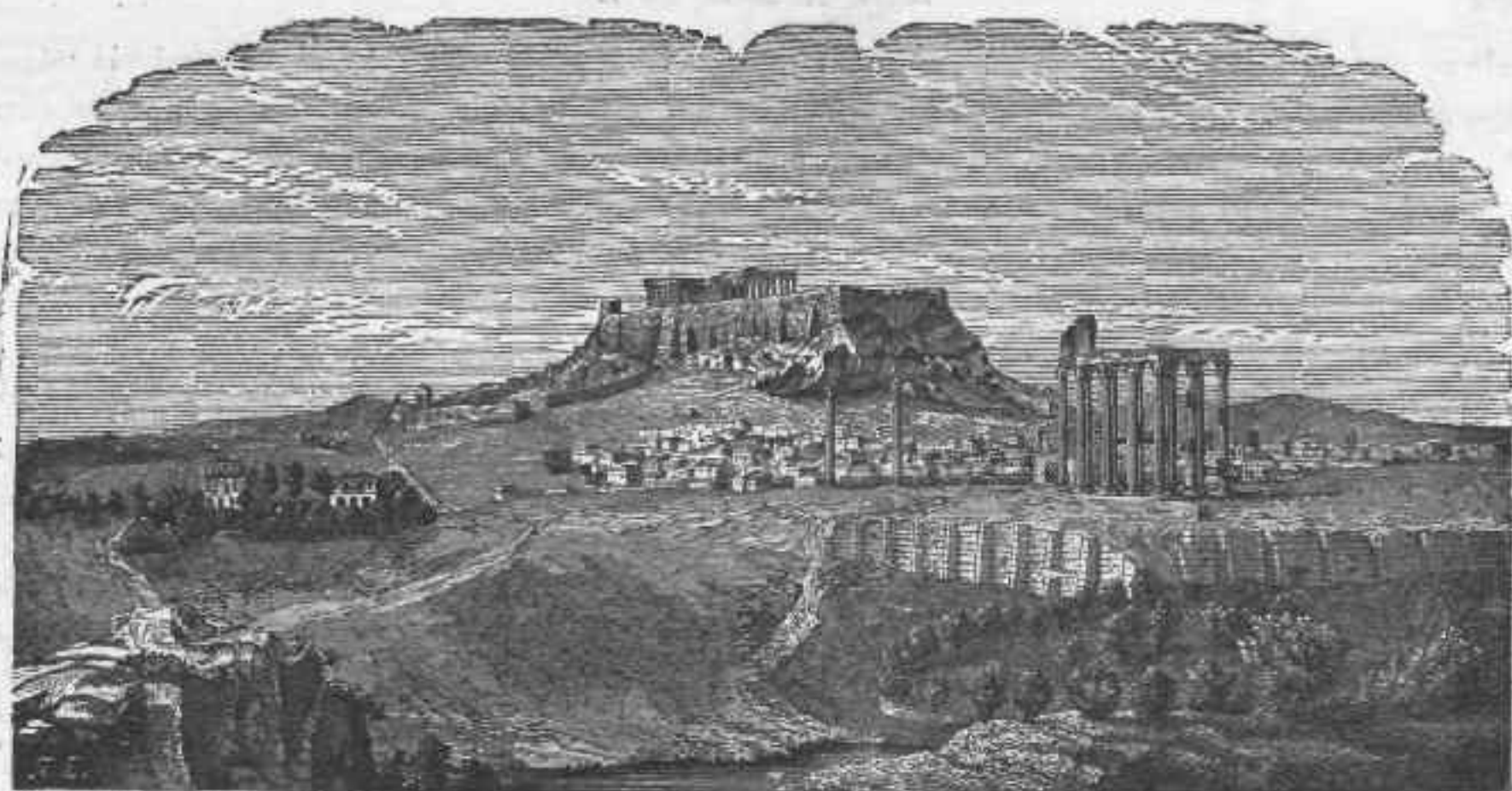

ΠΑΝΔΩΡΑ.

15 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ, 1864.

ΤΟΜΟΣ ΙΕ΄.

ΦΥΛΛΑΔΙΟΝ 350.

ΜΕΛΕΤΑΙ

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΑΡΜΟΖΟΝΤΟΣ ΗΜΙΝ
ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΟΣ.

ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΙΑΤΡΟΝ

ΚΥΡΙΟΝ ΙΩΣΗΦ ΛΕΚΙΓΑΛΛΑΝ

Ἀξιότιμε φίλε.

Πολλάκις ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς σου μοὶ ἀπηύθυνας φιλικὰς ἐπιτιμήσεις διὰ τὴν σιωπὴν μου λέγων, ὅτι ἀδικῶ ἑμαυτὸν καὶ τὴν πατρίδα μὴ γράφων. Ἀλλὰ σὺ μὲν διαρῶν διὰ τοῦ τῆς φιλίας πρίσματος τὰ ὀλίγα τοῦ ἀσθενοῦς μου καλάμου προϊόντα ἐθεώρησας ταῦτα λόγου ἄξια. Ἐγὼ δὲ ἀναμετρήσας τὰς δυνάμεις μου ἐνόησα ὅτι εἶναι λίαν δυσχερὲς νὰ γράψω καλὸν τι καὶ ὠφέλιμον· καὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον σκεφθεὶς ὥκησα νὰ ἐπιχειρήσω τὴν πρὸς δημοσίευσιν συναρμογὴν τῶν μελετῶν ἅς σοι ἀπηυθύνω· διότι ἐν τῇ μνήμῃ μου ἐνεχαράχθη πρὸ πολλοῦ τὸ τοῦ Θωκυδίδου, «ὅτι, τοὺς ἀνθρώπους ἡ μὲν ἀμαθία θρασυεῖ, ὀκνηροὺς δὲ τὸ λελογισμένον ἀπεργάζεται» εὗρέθην ὁμῶς καὶ αὐθις εἰς τὴν θέσιν κατὰ τὸ ἔτος 1854, ὅτε ἡ Ἀσιατικὴ χολέρα ἐνσκήψασα ἐν τῇ ὀλι-

γανθρώπῳ πατρίδι ἡμῶν οὐκ ὀλίγους εἰς τὸν Ἄδην ἀπέστειλεν.

Σοὶ ἔγραψα μετὰ τὴν ἐπιδημίαν ταύτην ἐπιστολὴν ἐν ᾗ ἐπραγματεύθην περὶ τῆς λοιμώδους ταύτης νόσου, περὶ τοῦ μολυσματικοῦ χαρακτῆρος, περὶ τῆς φύσεως καὶ θεραπείας αὐτῆς· καὶ πόχόμην ἵνα μὴ καὶ πάλιν προσβάλλῃ λοιμώδης νόσος τὴν πρὸ αἰῶνων ἐξερημοθεῖσαν ταύτην χώραν, καὶ ἐμποδίσῃ τὴν αὐξάνειν τοῦ πληθυσμοῦ, ἐν ᾧ πρὸ παντὸς ἄλλου στηρίζεται καὶ ὁ πολιτισμὸς καὶ ἡ εὐδαιμονία τῆς πατρίδος. Ἀλλ' ἀτυχῶς ἀπὸ τῆς μεταπολιτεύσεως τῆς 10 Ὀκτωβρίου οὐχὶ ἡ Ἀσιατικὴ ἀλλὰ πολιτικὴ χολέρα ἐπισκήψασα ἐν ἀπάσῃ τῇ Ἑλλάδι καὶ ἰδίως ἐν Μεσσηνίᾳ, Λακεδαίμονι καὶ Τριφυλίᾳ, διπλασίους ἢ ἡ Ἀσιατικὴ ἐθανάτωσε. Συνέστη δὲ ἡ ἠθικὴ αὕτη νόσος ἐκ τῆς ῥοπῆς τῶν ἀνθρώπων τοῦ ζημιοῦσθαι καὶ ἀδικεῖν ἀλλήλους, καὶ ἐπεκράτησε χρόνον τινὰ ἐκ τῆς κακῆς ἕξεως τῶν ἀρχομένων τοῦ μὴ πειθαρχεῖν τοῖς νόμοις, καὶ τῆς ἀδυναμίας τῶν ἀρχόντων τοῦ ἐκτελεῖν αὐτούς. Τὸ ζητῆσαι καὶ ἀνευρεῖν τὰ αἷτια τῆς ἐξάψεως τῶν παθῶν καὶ ἀνωμαλίας τῶν ἠθῶν ἐξ ὧν ἐπήγασεν ἡ νόσος δὲν εἶναι τοσοῦτον δυσχερὲς, ἀλλὰ τὸ ἀποδειξαι τὰ μέσα τῆς θεραπείας εἶναι μὲν λίαν ἐργῶδες, δὲν ἐξέρχεται ὁμῶς τοῦ κύκλου τῆς ἡμετέρας ἐπιστήμης. Οἱ ἱατροὶ ἀείποτε τὰ ἀνώμαλα ἦθη καὶ τὰ ἐξημμένα

πάθη ὡς νοσήματα ἐθεώρησαν· «δικαίως οἱ Ἕλληνες, λέγει ὁ περὶ παθῶν συγγραφεὺς Bonnet (de Lyon) ἔδωκαν τὸ ὄνομα τοῦ νοσήματος εἰς τὸ πάθος· οἱ ἰατροφιλόσοφοι δὲν δύνανται νὰ θεωρήσωσι τὰ πάθη εἰμὴ ὡς ἀληθῆ νοσήματα·» τοιαύτην ἰδέαν ἐκφράζει καὶ ὁ Deseurel ἐν τῷ περὶ παθῶν θαυμασίῳ αὐτοῦ συγγράμματι, καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἐξ ὧν καὶ ὁ περὶ διαγνώσεως καὶ θεραπείας τῶν ψυχικῶν παθῶν συγγραφεὺς Γαληνός. Ἀνεκὰθεν οἱ ἰατροὶ σπουδάζοντες τὸ φυσικὸν μέρος τοῦ ἀνθρώπου ἐξ ἀνάγκης ἐμελλον νὰ σπουδάσωσι καὶ τὸ ἠθικόν, διότι τὸ ἠθικόν ἐκ τοῦ φυσικοῦ ἀπορρέει.

Ἰκνουν δὲ, ὡς προείρηκα, καὶ ἀνεβαλλόμεν ἐκαστοτε τὴν δημοσίευσιν τῶν μικρῶν μου τούτων μελετῶν φοβούμενος μὴ ματαιοπονήσω. Ἀλλ' ἐνεθυμήθην ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἀνεξάρτητος οὐσὶ καὶ εἰς τὸν πολιτισμὸν προβαίνουσα οὐδόλως εὐρίσκεται εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς παρακμῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ὀπισθοχωρήσεως τοῦ πολιτισμοῦ, καθ' ἣν ὁ δαιμόνιος Γαληνὸς γράφων πρὸς τὸν φίλον του Ἰέρωνα καὶ ἀπκριθμῶν τὰς αἰτίας αἱ τινες ἐμπόδιζον αὐτὸν τοῦ γράφαι ἐλεγεν αὐτῷ· «κεφάλαιον ἀπασῶν τῶν αἰτιῶν ἐστὶ τὸ κινδυνεῦσαι μάτην γράφαι, μηδενὸς τῶν νῦν ἀνθρώπων ὡς ἔπος εἰπεῖν ἀλήθειαν σπουδάζοντος, ἀλλὰ χρήματα καὶ δυνάμεις πολιτικὰς καὶ ἀπλήστους ἡδονῶν ἀπολαύσεις ἐξηλοκότων ἐς τοσοῦτον ὡς μάλιστα νομίζειν εἰ τις ἄρα καὶ γένοιτο σοφίαν ἀσκῶν ἡντινοῦν·» προσθέτει δὲ ὑποκατιῶν· «Ἀλλ' ἔμοι γε καὶ τῶν πάντων δοκούντων με φιλεῖν ἔνοιι πολλάκις ἐπετίμησαν ὡς πέρα τοῦ μετρίου τὴν ἀλήθειαν σπουδάζοντι, καὶ ὡς οὐθ' ἐαυτῷ μέλλοντι χρησίμῳ γενήσεσθαι παρ' ὅλον τὸν βίον οὐτ' ἐκείνοις.» Οὐχ ἥττον ὁ Γαληνός, ὅστις κατὰ τὰ τελευταῖα ταῦτα ἔτη ἔτι μᾶλλον ἐξετιμῆθη καὶ πλείονα τῆς μεγαλοφυΐας του διήγειρε θαυμασμὸν, δὲν ἔπαυσε κηρύττων τὴν ἀλήθειαν, γράφων ἱατρικὰ πολλὰ συγγράμματα οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ φιλοσοφικὰ, ἠθικὰ τε καὶ πολιτικὰ· καὶ ἴσως ἡ μόνη ἐπιγραφὴ, ἥτις εἰς ἡμᾶς περιῆλθε τοῦ περὶ ἀμαρτημάτων καὶ κολάσεως ἰσότητος συγγράμματος ἔδωκε νόξιν εἰς τὸν Βεκαρία νὰ γράψῃ τὸ περὶ ἀμαρτημάτων καὶ ποινῶν θαυμασίον σύγγραμμά.

Ἡδυνάμην νὰ προσθέσω ἐνταῦθα πολλοὺς ἔτι λόγους οἵτινες παραχωροῦσιν ἡμῖν τὴν ἀρμοδιότητα τοῦ συγγράφαι περὶ ἠθικῶν νοσημάτων καὶ τῆς θεραπείας αὐτῶν. Οὐδεὶς δύνανται ν' ἀμφισβητήσῃ ἡμῖν τὸ δικαίωμα τοῦτο· διότι ἡμεῖς σπουδάζομεν τὰ κλίματα, τὰς χώρας καὶ τὰς φύσεις τῶν ἀνθρώπων· οἱ δὲ νόμοι καὶ τὰ πολιτεύματα τὰ θεραπεύοντα τὰ ἠθικὰ νοσήματα ἀνάγκη πᾶσα ἵνα ὦσιν ἀνάλογα τούτοις. Τὴν ἱπποκράτειον ταύτην ἀλήθειαν παρεδέξαντο ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων πάντες οἱ περὶ

νόμων συγγράψαντες. «Δεῖ δὲ καὶ ποτὶ τὰν χώρων· καὶ ποτὶ τῶς τόποις ἀποβλέπειν τὸν νόμον· οὐτὰ γὰρ γὰ τῶς αὐτῶς καρπῶς, οὔτε ψυχὰ ἀνθρώπων· τὰν αὐτῶν ἀρετὰν παραδέξασθαι δύναται,» εἶπε πάλαι ποτὲ ὁ περὶ νόμων καὶ δικαιοσύνης συγγραφεὺς Ἀρχύτας ὁ Πυθαγόρειος.

Ἰγίαινε

Ἐν Ἀθήναις, τὴν 4 Σεπτεμβρίου 1864.

Ὁ φίλος καὶ συνάδελφος

Α. ΠΑΛΛΗΣ.

— — —

Ἐπιστήμη γὰρ οἶμαι δεῖ κρίνεσθαι
ἀλλ' οὐ πλήθει τὸ μέλλον καλῶς κριθήσεσθαι.

Πλάτωνος Λάχης.

Ὡς ὁ ἀγαθὸς πατὴρ ἢ ἀδελφὸς οὐδέποτε ἀδιαφορεῖ ἢ ἐπικροτεῖ εἰς τὰς παρεκτροπὰς τοῦ συγγενοῦς του εἰς τὴν ὁδὸν τῆς ἀπωλείας βαδίζοντος, ἀλλὰ ἐλέγχει καὶ νοθετεῖ καὶ τὰ ἀμαρτήματα αὐτῷ καταγγέλει ὅπως ἐπιτύχῃ τὴν ἐκκοπὴν καὶ ἐκρίζωσιν αὐτῶν, οὕτως ὁ ἀγαθὸς πολίτης, ὁ ἀληθῶς φιλόπατρις καὶ γνησίως φιλελεύθερος ἀνὴρ ἐξετάζει εἰλικρινῶς τὰ ἐλαττώματα τῆς κοινωνίας ζητῶν νὰ ἀνεύρῃ τὰς αἰτίας αὐτῶν καὶ τὸν τρόπον δι' οὗ θεραπεύονται καὶ ἐκκόπτονται ταῦτα, καὶ ἀνοίγεται οὕτως ἡ εἴσοδος εἰς τὴν ἀρετὴν καὶ παγιοῦνται τὰ χρηστὰ ἥθη ἐφ' ὧν ἐρείδεται ἡ ἐλευθερία, τὸ ὑπέρτατον τοῦτο ἀγαθὸν τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ δὲ πονηρὸς ἄνθρωπος τὰ ἐλαττώματα τοῦ πλήθους πειράται νὰ καλύψῃ, ἢ ὡς προτερήματα νὰ παραστήσῃ δημοσκοπεῖ, κολακεύει, τὴν εὐμένειαν τῶν ἀκρίτων ἀγυρτικῶ τῷ τρόπῳ ἐπιδιώκει ὅπως τὰ ἴδια συμφέραντα κατορθώσῃ.

Ἡ ἠθικὴ εἶναι ἀναντιρρήτως τὸ ἐρεῖσμα πάσης ἐλευθερίας καὶ ἐπομένως πάσης ὕλικῆς τε καὶ ἠθικῆς εὐδαιμονίας· εἶναι, ὡς ἔλεγεν ὁ ἱατρὸς Pariset ἡ τροφὴ τῶν ἐθνῶν, ἥτις ὅταν λείψῃ ταῦτα ἀπόλλυνται, καθὼς ἀποθνήσκει ὁ ἄνθρωπος ὅταν λείψῃσι τὰ βρώματα, τουτέστι ἡ τροφὴ αὐτοῦ. Ἐντιμὸι δὲ δημοσιογράφοι καὶ παρ' ἡμῖν πολλάκις διεσάλπισαν τὸ ἱσοκράτειον ἐκεῖνο ῥητὸν «οὐ τοῖς ψηφίσμασι, ἀλλὰ τοῖς ἥθεσι καλῶς οἰκίσθαι τὰς πόλεις.» Οὐχὶ τῶντι ἐκ ὄρυων καὶ ἐκ πέτρας γίγνόνται αἱ πολιτεῖαι, ὡς ἔλεγεν ὁ Πλάτων, ἀλλ' ἐκ τῶν ἠθῶν.

Α'.

Εἶναι μὲν ἀληθὲς ἐν γένει ὅτι τὴν διανοητικὴν πρόοδον παρακολουθεῖ ἡ ἠθικὴ, ἀλλὰ, ποικίλαι καὶ παντοδαπαὶ αἰτίαι δύνανται νὰ ταχύνωσιν ἢ νὰ βραδύνωσιν αὐτήν, νὰ δώσωσιν ἀλλοίαν μορφήν αὐτῇ, ἐνίοτε δὲ καὶ ὅλως νὰ τὴν ἀναχαιτίσωσι. Σκοπὸς

κυρίως τῆς ἠθικῆς καὶ πολιτικῆς φιλοσοφίας εἶναι νὰ ἀνεύρῃ τὸν τρόπον δι' οὗ αἱ ἀνθρώπιναι κοινωνίαι θύνανται νὰ προοδεύσωσι διανοητικῶς τε καὶ ἠθικῶς, προαχθῶσι εἰς ὅσον ἔνεστι μείζονα πολιτισμὸν, καὶ ἐπιτύχωσιν οὕτω τὴν ἀληθῆ ἐλευθερίαν καὶ τὴν ὅσον ἔνεστι μείζονα εὐδαιμονίαν. Ἀλλὰ οἱ ἀνθρώποι διέπονται ὑπὸ τῶν ζωολογικῶν νόμων· ἐξ αὐτῶν δὲ αἱ νόμοι τῆς ἕξεως καὶ τῆς φυσικῆς κληρονομίας δὲν φρίνονται ἀσθενέστεροι παρὰ τῷ ἀνθρωπίνῳ γένει ἢ εἰς τὰ λοιπὰ ζῶα· ὁ δὲ τοῦ ζωικοῦ διαγωνισμοῦ νόμος (1) φαίνεται ἀτυχῶς μᾶλλον ἐναργῆς καὶ ἐπικρατέστερος, εἰς τρόπον ὥστε ἡ πολιτικὴ φιλοσοφία δὲν δύναται νὰ φθάσῃ εἰς τὸν σκοπὸν αὐτῆς μὴ ὀδηγούμενη ὑπὸ τῆς φυσιολογίας καὶ βιολογίας.

Ἡ φυσιολογία τῶντι ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων, ἀπὸ τοῦ Πλάτωνος αὐτοῦ ὅστις ἦν μὲν φυσιολόγος ἀλλ' οὐκ ἦν τρίβων τῶν ἔργων τῆς ἱατρικῆς ὡς λέγει ὁ Γαληνός, ἐστήριξε τὰ τῆς ψυχῆς ἔργα καὶ πάθη ταῖς τοῦ σώματος ἐπεσθαι κράσεσιν (Πλάτων) καὶ ὅτι οὐ μόνον τὰ ἦθη ταῖς τῶν ὥρῶν κράσεσιν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀμβλύτητα τῆς διανοίας, ὥσπερ οὖν καὶ τὴν σύνεσιν ἐπομένην παραδεκτέον (Ἱπποκράτης). Ἡ δὲ καθ' ἡμᾶς τὰ μέγιστα προοδεύσασα ἐπιστήμη αὕτη ἐστερέωσε ὅτι αἱ ἠθικαὶ διαθέσεις πηγάζουσιν ἐκ συγγενῶν σωματικῶν διαθέσεων, καὶ τοὶ μεταβαλλόμενοι ἢ τροπολογούμενοι ἐνίοτε διὰ ἐνεργειῶν ὑλικῶν τε καὶ ἠθικῶν· καὶ ὅτι ἡ ἐτεροίωσις τῶν ψυχικῶν δυνάμεων ὀφείλεται εἰς τὴν ἐτεροίωσιν τοῦ νευρικοῦ συστήματος ἐκ φυλετικῶν, κλιματικῶν, βιωτικῶν καὶ ἄλλων περιστάσεων παρὰ γομένων.

Πρεσβεύοντες καὶ ἡμεῖς τὴν διδασκαλίαν ταύτην ἐννοοῦμεν ὅτι δὲν προσκρούομεν κατὰ τι εἰς τὴν μεταφυσικὴν ἰδέαν τῶν ψυχικῶν δυνάμεων. Τὸ νευρικὸν σύστημα καὶ ἰδίως ὁ ἐγκέφαλος χρησιμεύει ὡς ὄργανον διαδηλώσεως αὐτῶν· ὑπέρκειται δὲ δυνάμεις ὑψηλότερα στηρίζουσιν ἐν τῇ ὑγιεὶ καταστάσει τὸ αὐτοδέσποτον, τὸ αὐτεξούσιον, τὴν ἠθικὴν ἐλευθε-

ρίαν τοῦ ἀνθρώπου, ἥτις χρησιμεύει ὡς φάρμακον, οὕτως εἰπεῖν, κατὰ τῶν ἀνωμάτων διαθέσεων τοῦ ὁργανισμοῦ, δυνάμενον νὰ ταπεινώσῃ ἐν τῇ ἠθικῇ φιλοσοφίᾳ τὴν ἰσχὺν τοῦ ἀρχαίου ἐκείνου δόγματος Ἑλλήνων τινῶν φιλοσόφων, ὅτι «φύσει καὶ οὐ γνώμῃ τοὺς ἀνθρώπους πταίνει» καὶ ὅτι ὑπάρχει αὐτοκίνησις τις πρὸς ἀρετὴν ἢ κακίαν, καθὼς καὶ τῶν καθ' ἡμᾶς διδασκαλιῶν τοῦ Gall καὶ τῆς λοιπῆς χορείας τῶν φρενολόγων, τοῦ Magendie καὶ τινῶν φυσιολόγων.

Ὅπως δὴποτε ἡ πρόοδος τῆς τε φυσιολογίας καὶ βιολογίας ὑπεχρέωσε καὶ φιλοσόφους, καὶ ἠθικολόγους, καὶ οἰκονομολόγους, οὐ μόνον νὰ μὴ ἀπαξιῶσι τὰς τῶν ἱατρῶν δόξας, ἀλλὰ νὰ ἀφειθῶσιν ὁλοσχερῶς εἰς τὸ βόθιον τῶν παρατηρήσεων τῶν τε φυσιολόγων καὶ φυσιολόγων. Ὁ καθ' ἡμᾶς Ἀγγλος φιλόσοφος Spencer ὁ πειραθεὶς νὰ συμβιβάσῃ τὴν μεταφυσικὴν μετὰ τῆς θετικῆς φιλοσοφίας ἐξετάζει ἐν ταῖς ψυχολογικαῖς τοῦ ἐρευνᾶν οὐ μόνον τοὺς φυσικοὺς χαρακτήρας τοῦ ἐγκεφάλου, ἀλλὰ καὶ τοὺς χημικοὺς. Ὁ δὲ διάσημος οἰκονομολόγος τῆς Ἀμερικανικῆς συμπολιτείας Karey (1) τὴν αὐτὴν ὁδὸν ἠκολούθησε πρὸ τοῦ Ἀγγλου φιλοσόφου. Ὁ Macloed ὁ τὰς τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας διδασκαλίας πειραθεὶς νὰ ἀνατρέψῃ, συσταίνει τὴν κατὰ τὴν ἐννοίαν τοῦ Βάκωνος φυσικὴν φιλοσοφίαν τὴν ὡς ἔγγιστα θετικὴν τὰ νῦν καλουμένην, ἀποφαινόμενος, ὅτι ἡ σπουδὴ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν τὸ εὐτρεχὸν καὶ ὀρθὸν τῆς διανοίας παράγει. Ὁ δὲ ἐκ τῶν νεωτέρων φιλοσόφων τῆς Γαλλίας σοφὸς Taine θαυμασίως ἐνόησεν ὅτι ἐν τῇ ἠθικῇ καὶ πολιτικῇ σπουδῇ τῆς ἀνθρωπότητος κυρίᾳ βάσις δεῖν νὰ ᾔῃαι ἡ τε φυσιολογία καὶ βιολογία. Μέχρι τοῦ τέλους τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, λέγει ἐν τῷ περὶ τοῦ παρόντος καὶ μέλλοντος τῆς ἱστορίας ὑπομνήματι (*Revue Germanique et Française*. 4 Décembre 1863), ἐνόμιζον τὸν ἀνθρώπον πάσις φυλῆς καὶ παντὸς αἰῶνος σχεδὸν τὸν αὐτόν. Τὸν Ἕλληνα, τὸν βάρβαρον, τὸν Ἰνδὸν, τὸν ἀνθρώπον τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος ἢ τοῦ δεκάτου ἐνάτου ἐθεώρησαν ὡς ἐξεληθόντας ἐκ τοῦ αὐτοῦ τύπου, ἐκτυπωθέντας ἐν τῷ αὐτῷ ἐκμαγείῳ. Ἐγνώριζον, λέγει, τὸν ἀνθρώπον, οὐχὶ δὲ καὶ τοὺς ἀνθρώπους· δὲν εἰσέδυσαν ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ· δὲν ἔβλεπον τὴν ἄπειρον ποικιλίαν καὶ τὴν θαυμασίαν περιπλοκὴν τῶν ψυχῶν· δὲν ἤξευρον ὅτι ἡ ἠθικὴ διάπλασις ἐνὸς λαοῦ καὶ μιᾶς ἡλικίας κέκτηται

(1) Ὁ νόμος τοῦ ζωικοῦ διαγωνισμοῦ εἶναι ἀντίθετος τῷ κοινωνικῷ νόμῳ· οἱ δὲ πόλεμοι καὶ ἐπὶ μᾶλλον ἀτυχῶς οἱ ἐμφύλιοι ἀποδεικνύουσι τὴν ἰσχὺν αὐτοῦ ἐν τῇ ἀνθρωπότητι. Ὅθεν ἐξ ἀνάγκης ἐν τῇ πολιτικῇ φιλοσοφίᾳ θέλει δώσῃ ἀφορμὴν σπουδαίων σκέψεων· ὁ νόμος οὗτος, ὡς οἱ λοιποὶ περὶ ὧν ἐπραγματεύθη ὁ Darwin ἐν τῷ πολυκρότῳ αὐτοῦ συγγράμματι περὶ καταγωγῆς τῶν εἰδῶν, φαίνεται ἐκ πρώτης ὀψεως ὅτι ἀνατρέπει τὰς βάσεις τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ τὸ ἀνεξήγητον διὰ τῶν φυσικῶν νόμων πάντων τῶν ἀρχικῶν καὶ τελικῶν αἰτίων ἀρκεῖ πρὸς ἱκανοποίησιν τῆς μεταφυσικῆς, καὶ προφυλάττει ἀρκούντως τὸν ἠθικὸν λόγον ἐξ οὗ ἴσως ὠρμήθη ὁ διάσημος Flourens νὰ ἐκδώσῃ πρὸ ὀλίγων μηνῶν ἀνασκευὴν τῶν ἰδεῶν τοῦ Darwin, ὡς δύναται τις νὰ εἰκάσῃ ἐκ τῆς ἀδυναμίας τῶν ἀνασκευαστικῶν ἐπιχειρημάτων.

(1) Παράδοξον· ὁ μὲν οἰκονομολόγος Karey φαίνεται παραδεχόμενος τὴν σχέσιν τοῦ φρεσφόρου πρὸς τὴν αὐξήσιν ἢ μείωσιν τῆς διανοίας (*Principes de la science sociale* Tom. III. page 297 (τῆς Γαλλικῆς μεταφράσεως) ὁ δὲ ἱατρὸς Lelut ἀμφιβάλει περὶ τούτου τὰ μέγιστα ἐν τῇ πρὸ δύο ἐτῶν ἐκδοθέντι συγγράμματι *Physiologie de la Pensée*.

ιδιόν τι καὶ δικεκριμένον, ὡς ἡ φυσικὴ διάπλασις μιᾶς οἰκογενείας φυτῶν ἢ τᾶξεως ζώων. Οἱ ἠθικοὶ χαρακτῆρες τῶν ἀνθρώπων, ἡ φιλοτιμία, φιλοδοξία, ἡ ἀνδρεία, ἡ φιλαλήθεια κλ. ἔχουσι τὰς αἰτίαις αὐτῶν ἐν τῷ ὀργανισμῷ, ὡς ἡ πέψις, αἱ μυώδεις κινήσεις, ἡ ζωϊκὴ θερμότης κλ. οἱ φυσικοὶ καὶ ἠθικοὶ χαρακτῆρες τῶν λαῶν διαποικίλλονται ἔνεκα διαφορῶν περιστάσεων· ὑπάρχει στοιχειώδης διαφορὰ ἐν ταῖς ἀντιλήψεσι καὶ ἐνεργείαις τῶν μὲν ἢ τῶν δὲ, κατὰ λόγον τῶν ἐντυπώσεων γιγνομένων, ὡς ἐν παραδείγματι, ζωηρῶν ἐν τοῖς μεσημβρινοῖς κλίμασι, ἀμυδρῶν ἐν τοῖς βορείοις καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς.

Ἐκ τριῶν πηγῶν ἐκρέουσιν αἱ διαφοραὶ τῆς στοιχειώδους καταστάσεως τῶν λαῶν, ἐκ τῆς φυλῆς, τοῦ περιέχοντος καὶ τοῦ χρόνου. Ἡ φυλὴ διακρίνεται ἐκ τῶν ἐμφύτων καὶ κληρονομικῶν συγγενῶν διαθέσεων συνδεδεμένων μετ' ἰδίας κράσεως καὶ σωματικῆς διαπλάσεως. Ὑπάρχουσι φυσικῶς τῷ λόγῳ παραλλαγὰι ἀνθρώπων ὡς ταύρων καὶ ἵππων. Οἱ μὲν τῶν ἀνθρώπων εἰσὶν ἀνδρεῖοι καὶ νοήμονες, οἱ δὲ δειλοὶ καὶ ἀμβλύνοες, οἱ μὲν ἔτοιμοι εἰς ὑψηλότερας ἐπινοήσεις καὶ ἐφευρέσεις, οἱ δὲ ἀνίκανοι νὰ συλλάβωσι τὴν ἐπίνοιαν καὶ τῶν ἀπλουστέρων ἔργων καὶ τινες ἐπιτήδευοι μόνον εἰς εἶδος τι ἔργου, καὶ ἀφύονως πεπροικισμένοι ὑπὸ τινων ὀρμεμφυτικῶν δυνάμεων· καθὼς ὑπάρχουσι καὶ κύνες, οἱ μὲν μάχιμοι, οἱ δὲ κυνηγετικοί, οἱ δὲ φύλακες τῶν ποιμνίων κλ. ὑπάρχει ἀναντιρρήτως ἰδία τις δυνάμις κατὰ τοσοῦτον ἰδιοφυῆς καθ' ὅσον ἡ ἐπὶ τοσοῦτους αἰῶνας ἐνεργεῖα τοῦ τε περιέχοντος καὶ τοῦ χρόνου δὲν δύναται νὰ παρατρέψῃ ἐξ ὁλοκλήρου τοὺς ἰδιάζοντας χαρακτῆρας φυλῆς τινος· διότι οἱ χαρακτῆρες οὗτοι εἰσὶ τὸ προϊόν τῆς ἐνεργείας μυριάδων αἰώνων. Ἰνα δύναται νὰ ζῇ ζῶόν τι ἐν τινι χώρᾳ δεόν νὰ συμμορφωθῇ πρὸς τὸ περιέχον· ἐπομένως ἄλλως ἀναπνέει, ἄλλως τρέφεται, ἄλλως διεγείρεται καὶ ὑπὸ τῶν διεγερτικῶν σωματικῶν κεντεῖται, κατὰ λόγον τῆς διαφορᾶς τοῦ αἵματος, τῶν τροφῶν τῆς θερμοκρασίας κλ. ἕτερον κλίμα, καὶ ἄλλοιαι θέσις γεννᾷ ἄλλου εἶδους ἀνάγκας, καὶ ἐπομένως καὶ ἄλλοιον σύστημα ἐνεργείας, ἴδιον τρόπον εὐπαθείας καὶ ὡσαύτως ἐνστίκτου ὀρμῆς. Ὁ ἄνθρωπος ἀναγκαζόμενος ἐκ νέων τινῶν περιστάσεων νὰ ζῇ ἰσορροπῶς πρὸς ταύτας κτᾶται ἀνάλογον αὐταῖς κρᾶσιν καὶ χαρακτῆρα. Ἡ δὲ τροπολογηθεῖσα ἐκ τούτων κρᾶσις καὶ χαρακτῆρ κατακτῶσι τοσοῦτον ἐμμονώτεροι καὶ διαρκέστεροι καθ' ὅσον αἱ ἐξωτερικαὶ ἐντυπώσεις ἐπενέργησαν πλείονα χρόνον καὶ μυριάκις ἐπανελήφθησαν, καὶ μετωχετεύθησαν ἐν τοῖς ἐπιγόνοις ἐξ ἀρχαιοτέρας κληρονομίας.

Εἰς τὴν ἐσωτερικὴν διάπλασιν φυλῆς τινος θεωρητέον τὸ περιέχον. Ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι φυσικῶς

τῷ λόγῳ μεμονωμένος ἐν τῷ κόσμῳ· περικαλύπτεται ὑπὸ τῆς φύσεως καὶ περικυκλοῦται ὑπὸ τῶν ὁμοίων του. Ἐπὶ τοῦ πρωτογόνου καὶ διαρκοῦς ἀνθρώπου ἱστοῦ ἐπιγίγνεται δευτερεύουσα καὶ τυχαία χροιά ἐκ φυσικῶν καὶ κοινωνικῶν περιστάσεων ἀποτελουμένη, διαστρέφουσα ἢ τελειοποιούσα τὸν ἀρχικὸν ἱστόν. Ὅτε μὲν ἡ ἐπίδρασις τοῦ κλίματος καὶ ἄλλων ἐντυπώσεων ἢ ἐνεργεία, τροπολογοῦσι τὸν ἀρχικὸν τύπον, ὡς τοῦτο συνέβη εἰς τὴν Ἀρίαν καλουμένην φυλὴν· ἡ φυλὴ αὕτη ἐν ταῖς βορείαις χώραις ἐκέκμητο ἄλλους χαρακτῆρας καὶ ἄλλους ἐν ταῖς μεσημβριναῖς. Ὅτε δὲ πολιτικαὶ τυχαῖαι περιστάσεις μεταβάλλουσι τὸ εἶδος τοῦ πολιτισμοῦ. Ὁ νέος πολιτισμὸς τῆς Ἰταλίας διαφέρει κατὰ πολὺ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Ὅτε τέλος κοινωνικαὶ τινες ἀνάγκαι γεννώσιν νέαν φάσιν εἰς τὰς ἀνθρωπίνας δοξασίας καὶ θρησκευτικὰς πεποιθήσεις, προξενοῦσι ἑτέρας μεταβολὰς εἰς τοὺς χαρακτῆρας κλ.

Μετὰ τὴν ἔρευναν τῆς φυλῆς καὶ τοῦ περιέχοντος ἔρχεται τέλος καὶ ἡ ἐποχὴ. Ὁ λαὸς ὁ ἐκ τῶν προσόντων τῆς φυλῆς καὶ τοῦ περιέχοντος διακρινόμενος δὲν μένει ὁ αὐτὸς ἐν τῷ διαστήματι τοῦ χρόνου. Ὁ χρόνος εἶναι ἄλλη αἰτία, ἥτις καὶ αὕτη τροπολογεῖ τοὺς χαρακτῆρας τῶν λαῶν καὶ δίδει ἑτέραν φάσιν αὐτοῖς. Τὰ πρῶχρονα προϊόντα τῆς διανοητικῆς καὶ ἠθικῆς φάσεως λαοῦ τινὸς ἔξασκοῦσι μὲν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν μεταχρόνων φάσεων αὐτοῦ, ἀλλ' αἱ τελευταῖαι αὗται φάσεις οὐδόλως εἰσὶν ἀρχέτυποι ὡς αἱ προηγούμεναι.

Β'.

Οὕτω φιλοσοφῶν ὁ Taine περὶ τοῦ παρόντος καὶ μέλλοντος τῆς ἱστορίας ἐνεκολπώθη τὰς ἰδέας τῶν φυσιολόγων, ἐγένετο ζηλωτὴς τοῦ Καρτεσίου καὶ τοῦ Μοντεσκιώ. Καὶ μὲν ἡ κυρίως καλουμένη φιλοσοφία, ὡς λέγει ὁ Saucerotte (1) ὑπεράλλεται εἰς τὸν ἰδανικὸν κόσμον καὶ παρουσιάζει ἡμῖν τὸν ἀνθρώπινον λογισμὸν ὑπὸ ποικίλας μορφάς, ἀλλ' ἀπαξιοῦσα τὴν φυσιολογίαν ἀπόλλυσι τὴν ἀληθῆ τῶν πραγμάτων ἐννοιαν, καὶ καθίσταται ἀνίκανος νὰ διδάξῃ ἡμᾶς τὰς ἡμετέρας σχέσεις μετὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, τὸν νόμον τοῦ κοινωνικοῦ μηχανισμοῦ καὶ τὸ πρακτικὸν μέρος τοῦ βίου.

Ὁ ἱστοριογράφος ὀφείλει νὰ ὑπολογίσῃ τὰ φυσιολογικὰ διδόμενα ἵνα εἰσδύσῃ ἐν τῷ νῷ τοῦ παρελθόντος, ὁ δὲ πολιτικὸς φιλόσοφος, ὅστις τὴν μέλλουσαν, ὡς εἰπεῖν, ἱστορίαν διανοεῖται νὰ προπαρασκευάσῃ, ἔχει ἀνάγκην νὰ ἐκτιμήσῃ ἕκαστον τῶν πραγμάτων τὸν ἠθικὸν χαρακτῆρα ἔθνους τινὸς καὶ καταδείξῃ τίνι τρόπῳ διὰ τῆς μεταβολῆς ἢ τροπολο-

(1) L'Histoire et la Philosophie dans leurs rapports avec la Médecine. Paris 1863.

γίας τῶν βιωτικῶν περιστάσεων δυνατόν νὰ ἐκαι-
ζωθῶσι κακαὶ ἔξεις καὶ ἥθη καὶ κοινωνικά ἐλαττώ-
ματα, καὶ αἱ ἐκ τῆς φυλῆς ἢ τοῦ κλίματος πηγά-
σασαι ἐλαττωματικαὶ ιδιότητες τοῦλάχιστον νὰ με-
τριασθῶσιν.

Ἐπειδὴ δὲ ὁ κοινωνικὸς νόμος τῆς φύσεως δὲν
ἐκτείνεται ἐπὶ μεγάλης ὁμάδος ἀνθρώπων, ὅπερ οἱ
ἐμφύλιοι πόλεμοι καθ' ἑκάστην ἐναργῶς ἀποδεικνύ-
ουσι, κύριος σκοπὸς τοῦ πολιτικοῦ ἐστὶ νὰ σῶσῃ
τὸν ἀντιμαχόμενον τῷ κοινωνικῷ νόμῳ ζωολογικὸν
νόμον τοῦ ζωικοῦ διαγωνισμοῦ, τοῦλάχιστον μεταξὺ
τῶν ἀνθρώπων τῆς αὐτῆς κοινωνίας τῶν ὑπαγομέ-
νων ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἀρχὴν καὶ ἀποτελούντων ἴδιον
καὶ χωριστὸν κράτος, στηρίζων διὰ ἠθικῆς καὶ ὕλι-
κῆς δυνάμεως ὅρους διαγράφοντας τὸ δίκαιον καὶ
καθῆκον ἐνὸς ἑκάστου τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας·
καὶ οὕτω νὰ κατορθώσῃ τὴν ἐπέκτασιν καὶ παγίω-
σιν τοῦ κοινωνικοῦ νόμου. Οἱ ὅροι οὗτοι, τουτέστι οἱ
νόμοι οἱ τὴν προσωπικὴν ἐλευθερίαν ἑκάστου ὀρί-
ζοντες δεόν νὰ στηριχθῶσι κατ' ἀρχὰς δι' ἠθικῆς
καὶ ὕλικῆς δυνάμεως οὐ μικρᾶς, διότι ἀφαιροῦσι
τὴν ἀπόλυτον ἐλευθερίαν, ἀκολούθως διὰ τοῦ χρό-
νου γίγνεται ἔξῃς τὸ πείθεσθαι αὐτοῖς ἕνεκα τοῦ
νόμου τῆς ἔξεως· ἡ δὲ ἔξῃς αὕτη μετοχρετωμένη
ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν διὰ τοῦ νόμου τῆς φυσικῆς
κληρονομίας διαμορφοῖ καὶ βελτιοῖ τὰ ἥθη ὥστε καὶ
ἡ ἐλάχιστη δύναμις ἀρκεῖ πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν νόμων.

Πρὸς κατάρτισιν οὖν πολιτείας ἐν τινι κοινωνίᾳ
δυναμένης νὰ παρέξῃ εἰς πάντα τὰ μέλη αὐτῆς ὅσην
πλείστην ἐλευθερίαν καὶ τὴν ὅσον ἔνεστι μείζονα εὐ-
δαιμονίαν ἀπαιτεῖται·

Α'. Νὰ συστηθῇ ἐξουσία ἔχουσα ἰσχὺν ἀνάλογον
πρὸς τὰς ἔξεις τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας, ὥστε νὰ δύ-
ναται νὰ στηρίξῃ τὸν νόμον τιμωροῦσα τὸν μὴ πειθό-
μενον αὐτῷ, διότι ὁ παραβαίνων τὸν νόμον γίνεται
ἀδίκος καὶ ὁ ἀδικῶν ἀφαιρεῖ τὴν προσωπικὴν ἐλευθε-
ρίαν ἐνὸς ἢ καὶ πολλῶν, καὶ ἐπομένως καθίσταται τύ-
ραννος· κύριος δὲ σκοπὸς τῆς καλῆς πολιτείας ἐστὶν
ἀναντιρρήτως νὰ καταστήσῃ ἀνεπηρεάστον τὴν ἐλευ-
θερίαν ἐνὸς ἑκάστου ἀδιακρίτως.

Καὶ Β'. Ἴνα ὡσι δίκαιοι οἱ νόμοι καὶ εἰς πάντας
ἀνεξαιρέτως ὠφέλιμοι, νὰ συντάσσωνται ὑπὸ τῶν
νοημονεστέρων, χρηστοτέρων καὶ ἱκανωτέρων, καὶ
ὑπὸ τοιούτων νὰ ἐφαρμόζωνται.

Ἐκ τῶν εἰρημένων παράγεται ἀμέσως ἡ ἰδέα τῆς
διακρίσεως τῶν τριῶν κυριωτέρων ἐξουσιῶν, τῆς τε
ἐκτελεστικῆς, νομοθετικῆς καὶ δικαστικῆς. Ἀλλὰ
πρὸς ἴσην διανομὴν τῆς ἐλευθερίας ἀπαιτεῖται ἐγγύ-
ησις διὰ τὴν δικαίαν σύνταξιν τῶν νόμων, ἅμα δὲ
καὶ τὴν ἀκριβῆ ἐφαρμογὴν καὶ ἐκτέλεσιν αὐτῶν· ἡ
ἐγγύησις αὕτη ἀπορρέει ἐκ τῆς διακρίσεως καὶ ἰσο-
σθενείας τῶν εἰρημένων ἐξουσιῶν καὶ ἀποτελεῖ κυ-

ρίως τὴν πολιτικὴν ἐλευθερίαν· ἡ δὲ διάκρισις καὶ
ἰσοσθένεια τῶν ἐξουσιῶν παγιοῦται ἢ κλονεῖται καὶ
χαλαροῦται κατὰ λόγον τοῦ πολιτισμοῦ, τῶν ἠθῶν,
τῶν ἐθίμων, τῶν ἔξεων, τῶν παραδόσεων, τῶν ἰδεῶν
κλ. καὶ εἰ μὲν ὁ πολιτισμὸς προήχθη καὶ τὰ ἥθη ἐδελ-
τιώθησαν, οἱ ἀποτελοῦντες τὴν νομοθετικὴν ἐξουσίαν
ἀντιπρόσωποι τοῦ λαοῦ θέτουσι μὲν φραγμὸν εἰς
τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν ἵνα μὴ παρεκτρέπῃται
αὕτη εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν νόμων, καὶ ἐλέγχουσιν
αὐτὴν ἐπὶ πᾶσαν διοικητικὴν ἐνέργειαν, ἀλλὰ δὲν
ἐπηρεάζουσι τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν πρὸς ἴδιον συμ-
φέρον. Εἰ δὲ ὁ μὲν πολιτισμὸς δὲν προήχθη ἀρκούν-
τως, τὰ δὲ ἥθη καὶ ἔθη ἀνωμάλως καὶ πονηρῶς διά-
κεινται ἔνεκεν ἀτυχῶν περιστάσεων, γεννῶνται φά-
σεις ποικίλαι εἰς τὴν πορείαν τῆς ἀντιπροσωπικῆς
μηχανῆς τὴν ἐλευθερίαν μᾶλλον ἢ ἥττον καιρίως
αἰκίζουσαι. Ὅτε μὲν οἱ ἐκ περιαγωγῆς ἐκλεγόμενοι
ὑπὸ τοῦ ἔνεκα τῶν ἠθῶν καὶ ἀκρισίας ἀδοκίμως ἐκ-
λέγοντος λαοῦ οὐδεμίαν ἔχοντες ὕλικὴν καὶ μάλι-
στα ἠθικὴν ἀνεξαρτησίαν, ἀποτελοῦσι φατρίαν τὴν
ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν ἐκμεταλλεύουσαν καὶ αὐτῇ
τυφλῶς ὑπείκουσαν πρὸς ἐπιτυχίαν προσωπικῶν
συμφερόντων· ἡ δὲ συνταγματικὴ πολιτεία κατὰ τὴν
φάσιν ταύτην οὐδόλως διαφέρει τοῦ ἀπολυτισμοῦ.
Ὅτε δὲ οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ λαοῦ ἔχοντες αὐθεν-
τείαν τινὰ καὶ ἰσχὺν καθιστῶσι ὑποχείριον τὴν ἐκτε-
λεστικὴν ἐξουσίαν, ἐπιτυγχάνουσι τὴν διὰ τῆς ду-
νάμεως αὐτῆς ἐμπέδωσιν τῆς ἐπιβρότης των, καὶ ἐ-
πομένως αὐτοὶ καὶ νομοθετοῦσι καὶ ἐκτελοῦσι τοὺς
νόμους ὡς ἐν ταῖς ἀπολύτοις κυβερνήσεσι· καὶ οὕτω
γεννᾶται μεθάρμοσις τοῦ ἀπολυτισμοῦ ὅ ἐστὶ ὁ δε-
σποτισμὸς ἀνάποδα (*le despotisme à rebours*) κα-
τὰ τὴν ἑκφρασιν τοῦ Μοντεσκιώ. Ἐν δὲ τοιαύτῃ πε-
ριπτώσει ὁ ἀνώτατος ἄρχων, ὁ ἐφορος κυρίως τῆς
ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, ἡ τίθεται ἐπὶ κεφαλῆς τῆς
οὕτω συγκροτηθείσης τυραννικῆς ὀλιγαρχίας καὶ
συντυραννεί μετ' αὐτῆς ὡς ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀγγλίας
Κάρολος Α'. δι' ἣν αἰτίαν συνέβη ἡ ἐπανάστασις
τοῦ 1688 καὶ ἔπεσεν ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ· ἡ δὲ ἄρχων
μὴ ὑπέικων εἰς τὰς ὁρέξεις τῆς ὀλιγαρχίας ἀποπέμ-
πεται καὶ ἀντικαθίσταται ὑπὸ τινος ἀδρανοῦς καὶ
πειθηνίου· ἡ ἀντὶ τοιούτου ἀναγορεύεται τις πρόεδρος
δημοκρατίας, ὡς συνέβη ἐν Χαϊτίῳ, ἐνθα οἱ Χαϊτι-
εῖς τὸν αὐτοκράτορα Soulouque ἀποβαλόντες τὸν
Geffrard πρόεδρον ἀνηγόρευσαν.

Πρὸς εὐκολωτέραν δὲ κατάληψιν τῶν εἰρημένων
εἰρήσθωσάν τινα ἐκ τῆς πολιτικῆς πορείας τῶν ἐπὶ εὐ-
κλείᾳ καὶ εὐδαιμονίᾳ διακρινομένων καθ' ἡμᾶς ἐθνῶν.

Ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας ἔπασχεν ὁ Ἀγγλικὸς λαὸς
ὑπὸ τοῦ ὀλιγαρχικοῦ συστήματος, ὥστε οἱ ἀνηλεῶς
πιεζόμενοι γεωργοὶ καὶ λοιποὶ τῆς κατωτέρας τά-
ξεως ἄνθρωποι ἐξαγριωθέντες εἰσέβαλον κατὰ τὸ ἔ-

τος 1380 ἐν Λονδίῳ, καὶ μόλις ὁ δεκαοκταετής Βασιλεὺς Ριχάρδος διὰ τῆς εὐτολμίας του ἠδυνήθη νὰ σώσῃ τοὺς ἐν τῇ πόλει ἐκ τῆς σφαγῆς· καὶ οὐχ ἦττον ἡ τυραννίς αὐτὴ ἐξηκολούθησε μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1688 καὶ τῆς τοῦ Κρόμβελ δημοκρατίας. Ἀκολούθως κατὰ λόγον τοῦ προαγομένου πολιτισμοῦ, τῆς τῶν ἠθῶν βελτιώσεως καὶ ἴσως τῆς θρησκευτικῆς μεταρρυθμίσεως, κατὰ βραχὺ καὶ ἡρέμα ἀνεπτύχθησαν αἱ πολιτικαὶ ἐλευθερίαι· ἡ δὲ ὀλιγαρχία διὰ τοῦ νόμου ἢ ἐθίμου τῆς πρεσβυγενείας συσσωρεύσασα ἐν ἑαυτῇ βασιλικὰ πλούτη, καὶ ὡς πολυβασιλεία θέσασα ἐπὶ κεφαλῇς τὸν βασιλέα ὡς πρόεδρον, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Baudrillard (1), κατέστη εὐεργετικὴ ἀριστοκρατία, ὥστε καὶ τοὶ μεταρρυθμίσεως γενομένης ἐπὶ τὸ ἦττον ἀριστοκρατικὸν κατὰ τὸ ἔτος 1832, ἡ ἀριστοκρατία αὕτη ἐξακολουθεῖ καὶ αὖθις νὰ διέπῃ τὴν πολιτείαν, ὡς λέγει ὁ τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἀγγλικοῦ συντάγματος συγγράψας λόρδος Brougham. Ἰνα δὲ μὴ ἀνατραπῇ ἡ πολιτεία ὑπὸ τῆς κατωτέρας τάξεως τοῦ λαοῦ τοῦ μὴ ἀπολαύοντος δικαίωμά τι πολιτικόν, ἐγκαταλείπεται οὗτος εἰς τὴν ἐσχάτην ἀμάθειαν (2). Δικαιολογεῖται δὲ ἡ ἀριστοκρατία στηριζομένη εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς αὐτενεργείας (individualisme) ὅτε ἐρειδομένης ἐπὶ τῆς ἀληθοῦς ἐλευθερίας· ἀλλ' ἡ διδασκαλία αὕτη ἦν ὑπεστήριξεν καὶ ἐν Γαλλίᾳ ὁ διάσημος οἰκονομολόγος Bastiat ἤρχισεν ἤδη νὰ κλονῇται ἐν αὐτῇ τῇ Ἀγγλίᾳ, ἐνθα ὁ πολιτικὸς φιλόσοφος John Stuard Mill θιασώτης πρότερον τῆς διδασκαλίας ταύτης πρεσβεύει ἤδη τὴν ὑπὸ τῆς πολιτείας παιδαγωγίαν τῶν πολιτῶν.

Ὅπως καὶ ἐν ἡ, ἡρέμα καὶ ἐκ προσαγωγῆς οὐχὶ ἐκ τῶν προτέρων, ἀλλ' ἐκ τῶν ὑστέρων, φερομένη, ὡς εἶπαι, ὑπὸ τοῦ ρεύματος τῆς πείρας καὶ τῆς τοῦ χρόνου διδασκαλίας ἡ Ἀγγλία κατώρθωσε νὰ ἐπιτύχῃ τὰς λαμπροτέρας πολιτικὰς ἐλευθερίας διὰ τοῦ κοινοβουλευτικοῦ αὐτῆς συστήματος (gouvernement parlementaire) χωρὶς νὰ διασκαλεύεται καὶ διαταράττεται ἡ κοινωνία αὐτῆς ὑπὸ στάσεων καὶ ταραχῶν. Σμενόνεται μὲν αὕτη ἐν αὐτῷ, ἀλλ' οὐδέποτε ἐνόησε νὰ θέσῃ ὅριον ἀποκλειστικόν εἰς αὐτό· τὸ ἐθεώρησεν ὡς δῶρον τοῦ χρόνου βραδέως ὑπ' αὐτοῦ πρρασσευαζόμενον, οὐχὶ δὲ καὶ ὡς μνημεῖον ἰδρυθὲν αὐτομάτως ὑπὸ τοῦ ἀνθρωπίνου λογισμοῦ, τὸ ἐδέχθη εἰς τοὺς κόλπους αὐτῆς ὡς νεο-

γνὸν βιώσιμον (ἐπιτραπήτω μοι ἡ ἱατροδικαστικὴ παρομοίωσις) ὅπερ ἀνέπνευσεν, ἔζησεν καὶ ἔχει τὰ προσόντα τοῦ ζῆσαι, συνεμορφώθη πρὸς τὰς ἐξωτερικὰς περιστάσεις, ἠύξησε καὶ δύναται νὰ αὐξήσῃ. Περιεφρόνησε δὲ ἀγερῶχος τὰ συντάγματα τὰ ἐκ τῶν προτέρων δημιουργηθέντα ὑπὸ τῆς γνωστικῆς ἐνεργείας φιλοσοφικοῦ νοῦς, ἅτινα μόλις ζῶσι καὶ ἀνατρέπονται διὰ τῆς ἐπιτοκίας ἀπειθοῦς στρατοῦ, ἢ διὰ τῆς ἀπανοίας συρφετώδους ὄχλου.

Ἐν Γαλλίᾳ λαμπρὰ κατὰ θεωρίαν ὑπὸ μεγάλων πολιτεύματα ἐχαλκεύθησαν, ἀλλ' οὐδὲν τούτων ἐφηρμάσθη. Συνέταξε τοιαῦτα ὁ Montesquieu, ὁ Sieyès, ὁ Royer-Collard, ὁ Benjamin Constant, ὁ Toqueville κλπ. ἀλλ' οὐδὲν τούτων ἐξερεώθη. Ποία δὲ ἡ αἰτία τῆς ἀποτυχίας; οἱ περὶ τὴν φυσιολογίαν καὶ βιολογίαν ἀσχολούμενοι θέλουσιν ἀπαντήσῃ θαρβαλέως, ὅτι οἱ μεγάλοι οὗτοι ἄνδρες ἐν γένει δὲν ἐνόησαν, ὅτι ἐν τῇ καταρτίσει τοῦ πολιτεύματος ἔπρεπε νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ φυλὴ, τὸ περιέχον, ὁ χρόνος. Νὰ συμμορφῶται δὲ καὶ προάγῃται τὸ πολίτευμα κατὰ λόγον τῶν ἐθνικῶν, τῆς ἠθικῆς διαμορφώσεως καὶ τῶν ἐμφυσιωθεισῶν ὑπὸ τοῦ χρόνου ἔξεων. Οἱ δὲ Ἀγγλοὶ (οὐχὶ βεβαίως οἱ διπλωμάται) οἱ φιλοσοφούντες καὶ τὴν ἀλήθειαν λατρεύοντες ἐννοοῦσιν, ὅτι οἱ θαυμάσιοι δι' αὐτοὺς θεσμοὶ δὲν δύνανται νὰ ὦσι τοιοῦτοι καὶ διὰ τοὺς ἄλλους. Ὁ MacCulloh εἰς ἐκ τῶν διασήμεων φιλοσόφων καὶ οἰκονομολόγων τῆς Ἀγγλίας ῥητῶς ἀποφαίνεται, ὅτι ἡ ἀξία τῶν πολιτευμάτων καὶ θεσμῶν δὲν εἶναι αἰετοτε ἡ αὐτή· τὸ πολίτευμα, ὅπερ προάγει ἔθνος τι εἰς τὴν εὐδαιμονίαν καὶ τὸ μεγαλεῖον, δύναται νὰ παραγάγῃ τὴν κοκοδαιμονίαν καὶ καταστροφὴν ἑτέρου ἔθνους εἰς ἀνομοίας κλιματικὰς καὶ ἄλλας περιστάσεις εὐρισκομένου.

Μεταβαίνοντες ἤδη νὰ πραγματευθῶμεν περὶ καταρτίσεως τῆς πολιτείας τῆς πατρίδος ἡμῶν, ὅπερ ἐν ταῖς παρούσαις περιστάσεσι εἶναι τὸ προσφιλες μέλημα παντὸς ἀγνοῦ φιλοπάτριδος ὑπὸ οὐδενὸς ἠθικοῦ ἢ ὕλικου συμφέροντος ἐδηγούμενου πρὸς πρᾶσκειν τοιοῦτου ἢ τοιοῦτου πολιτεύματος δὲν ἐννοούμεν νὰ ὑποστηρίξωμεν τὰς δεσποτικὰς δοξασίας τοῦ ἀπολυτόφρονος Hobbes, οὔτε καὶ τὰς τοῦ Fergusson, ἐνὸς τῶν ἀρχηγῶν τῆς Σκωτικῆς Σχολῆς, τὰς φιλοσοφίας τοῦ ὀρθοῦ λαγισμοῦ ὡς τινες τὴν ὀνόμασαν. Ὁ μὲν Hobbes ἔγραψεν ὀλίγα ἔτη πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1688. τὰς περὶ ἀπολυτισμοῦ δοξασίας του, φοβούμενος ἴσως καὶ προβλέπων τὴν ἐπανάστασιν ἐκείνην. Ὁ δὲ Fergusson περὶ τὰ τέλη τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος φοβήθει τὴν ἐκ τῆς Γαλλίας εἰσβολὴν τῆς δημοκρατίας ἐν Ἀγγλίᾳ ὑπεστήριξε μὲν τὸ ἀγγλικὸν σύνταγμα, ἀποφαίνεται ὁμῶς ὅτι δὲν ἀρμόζει εἰς μικρὰ καὶ μὴ ἐξευγεν-

(1) Dictionnaire de la politique. Régime constitutionnel.

(2) Ἡ κατωτάτη τάξις τοῦ Ἀγγλικοῦ λαοῦ εἶναι τῶν ὀντιζτηνῶδης, ὡς πεπαιδευμένοι ἱατροὶ ἐξέθεσαν περὶ τούτου ἐν ταῖς ἐπιφυλλίαις τῶν ἱατρικῶν ἐφημερίδων. Πρὸ ἑξ. περίπου ἔτων ὁ Ρῶσσελ εἰσήγαγεν ἐν τῇ βουλῇ νομοσχέδιον αἰτῶν μικρὰν δαπάνην πρὸς μετρίαν ἐκπαίδευσιν τοῦ κατωτάτου λαοῦ· οἱ βουλευταὶ ἀπέρριψαν τὸ νομοσχέδιον εἰπόντες, ὅτι ἀρκεῖ αὐτοῖς νὰ ἀκροάζωνται τὸ Εὐαγγέλιον ἀνά πάσαν κυριακὴν.

σθέντα ἔθνη, καὶ προτιμᾷ διὰ ταῦτα τὴν ἀπόλυτον βασιλείαν.

Πάντες δὲ οἱ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν σπουδάζοντες καὶ εἰς τὴν τοῦ ἀνθρώπου φυσικὴν ἱστορίαν ἀσχοληθέντες πρεσβεύουσι, καὶ μετ' αὐτῶν καὶ ἡμεῖς, ὅτι κατὰ λόγον τῆς φυλῆς, τοῦ περιέχοντος καὶ τοῦ χρόνου μεταβάλλονται ἡ αἴσθησις, ἡ νόησις, τὰ ἦθη, τὰ ἔθιμα θρησκευτικά τε καὶ μὴ, ἐπομένως τὸ εἶδος τοῦ πολιτισμοῦ, ἡ μορφή τῆς πολιτείας, καὶ αὐτὴ ἡ περὶ ἐλευθερίας ἰδέα· μάρτυς δὲ τούτου ὁ Ἀριστοτέλης αὐτός, ὅστις δὲν ἐνόει τὴν ἐλευθερίαν ἄνευ τῆς παρακαθημένης δουλείας· οἱ δὲ ἄλλως φρονούντες καὶ τὸ αὐτὸ πολίτευμα πανταχοῦ θέλοντες νὰ εἰσαγάγῃσι, «ἐνὶ καλόποδι πάντας ὑποδέουσι» κατὰ τὴν ἀρχαίαν παροιμίαν, καὶ πανάκειαν συνταγματικὴν μαγειρεύοντες ὁμοιάζουσι καθ' ὅλα τοὺς ἱατροτέχνους ἐκείνους, οἵτινες μᾶτε τὴν ἡλικίαν ὑπολογίζοντες, μῆτε τὴν κρᾶσιν καὶ ἰδιοσυγκρασίαν τοῦ ἀρρώστου, μῆτε τὸ κλίμα ἢ τὴν ὥραν τοῦ ἔτους, μῆτε τὸ εἶδος τῆς νόσου καὶ τὴν φύσιν αὐτῆς, ἀλλὰ μεταβαίνοντες ἀπὸ χώρας εἰς χώραν φάρμακον πολυόπον καὶ πολυσκεύαστον ἀδιακρίτως τοῖς πᾶσι χορηγοῦσιν.

Ἰνα κρίνωμεν οὖν ὅποιον τὸ ἀρμόζον ἡμῖν πολίτευμα δυνάμενον μὲν ἤδη νὰ ἐκκόψῃ τὰ ἐλαττώματα ἡμῶν τὰ ἐκ τῶν προηγουμένων ἀθλίων βιωτικῶν περιστάσεων παρὰχθέντα, ἱκανὸν δὲ νὰ διαμορφώσῃ τὰ ἦθη καὶ αὐξήσῃ τὰ τε προτερήματα καὶ τὰς ἀρετάς, ὥστε θάττον νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν λαμπρότητα τοῦ ἀρχαίου ἡμῶν Ἑλληνισμοῦ, χωρὶς νὰ κινδυνεύσωμεν νὰ περιπέσωμεν ἐν τῷ ἀστυκῷ καὶ δημογυμνικῷ πνεύματι, δεόν νὰ ἐρευνήσωμεν τὸν ἠθικὸν καὶ διανοητικὸν χαρακτῆρα τῆς φυλῆς ἡμῶν, τὴν ἐπιρροὴν τοῦ κλίματος ἐπ' αὐτοῦ καὶ ἰδίως τὰς ἐκ τῶν βιωτικῶν περιστάσεων καὶ τοῦ χρόνου μεταβολάς. Ὅταν δὲ ἐκτιμήσωμεν ἀρκούντως τὴν ἠθικὴν κατὰστασιν ἡμῶν παραγκωνίζοντες διὰ πάσης δυνάμεως τὴν φιλαυτίαν ἐθνικὴν τε καὶ προσωπικὴν θέλομεν πεισθῆ, ὅτι ἵνα μὴ καταποντισθῶμεν ἐκ τῆς τρικυμίας τῶν παθῶν καὶ τῶν ἀγρίων κυμάτων τῆς ζωῆς ἡμῶν φαντασίας, ὀφείλομεν νὰ περιστείλωμεν τὰ ἱστία τοῦ σκάφους τῆς πολιτείας· ὅταν δὲ διαγελάσῃ εὐήλιος ἡμέρα χρηστῶν ἠθῶν καὶ καλῶν ἔξεων καὶ πνεύσῃ ὁ ζέφυρος τῆς ἀρετῆς, ἀκινδύνως δυνάμεθα πλησίτιστοι νὰ πλεύσωμεν τὸ πέλαγος τῆς ἐλευθερίας.

Γ'.

Καὶ ἐκ τῶν ἀλλοεθνῶν καὶ ἐκ τῶν ἡμετέρων τινὲς ὑπεστήριζαν διὰ ἱστορικῶν διδομένων, ὅτι ἡ φυλὴ ἡμῶν δὲν κατεστράφη ὑπὸ ἄλλης ἀντικατασταθεῖσα ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς χώραις· οἱ δὲ ἀναγνώσται τῆς

Παρδώρας γνωρίζουσιν ὅσα καὶ ἡμεῖς πρὸ ἐτῶν ἐξεθέσαμεν ὑποστηρίζοντες φυσιολογικῶς τῷ τρόπῳ ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ φυλὴ οὐδὲ κἄν ἐξεφυλίσθη. Ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα καὶ νὰ βεβαιώσωμεν ἐπὶ παραβάσει τῶν φυσιογραφικῶν ἀληθειῶν, ὅτι αὕτη δὲν ὑπέστη ἕνεκα τοῦ χρόνου καὶ τῶν περιστάσεων τροπολογίας τινὰς ἐπὶ τῶν φυσικῶν καὶ ἠθικῶν χαρακτήρων.

Ἡ Ἑλληνικὴ φυλὴ, κλάδος τῆς Ἰνδοευρωπαϊκῆς ἤτοι Ἰαπετικῆς, ἕνεκα τοῦ κλίματος πρὸ παντὸς ἄλλου καὶ ἄλλων περιστάσεων, ἀπεχωρίσθη τῶν ἄλλων κλάδων τοῦ μεγάλου αὐτοῦ στελέχους, ὥστε πάρεξ γλωσσικῶν τινῶν ὅρων οὐδὲ οἱ περὶ τὴν γλωσσολογίαν ἀσχολούμενοι ἀνεκάλυψαν, οἱ λοιποὶ ἀρχικαὶ χαρακτῆρες ὁλοσχερῶς μετεβλήθησαν· διότι ἡ κοινότης ἢ παρατηρουμένη εἰς τοὺς ἀπογόνους τῆς Ἀρίας φυλῆς ἐν τῇ φιλολογίᾳ, ἐν τοῖς θρησκευμασι, καὶ τῇ φιλοσοφίᾳ ἀποδεικνύει ἴσως τὴν καταγωγὴν, οὐχὶ δὲ καὶ τὴν τῶν ἠθικῶν καὶ διανοητικῶν χαρακτήρων συγγένειαν, οἵτινες κατὰ πολὺ ἀλλήλων ἀφίστανται. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀνίχνευσις τῶν ἀρχικῶν φυλετικῶν χαρακτήρων εἶναι δυσχερὴς, ἡ δὲ καθ' ἡμᾶς ὁμοιότης αὐτῶν δὲν ἀνακαλύπτεται, δεόν νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ἡ ἐπίδρασις τοῦ κλίματος ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας ἐγέννησε τύπον φυσικῶν καὶ ψυχικῶν χαρακτήρων μονοειδῆ ὥστε παραγράφονται ἐν γένει αἱ ἀρχικαὶ κοινότητες καὶ ὁμοιότητες.

Οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφισβόλια, ὅτι ἡ γῆ καὶ τὸ κλίμα ἔχουσι μεγίστην ἰσχὺν εἰς τὴν μεταμόρφωσιν τῶν φυλῶν. Ὁ φυσιοδίτης Trémaux ἀνέγνωσεν ὑπόμνημα πρὸ τεσσάρων περίπου μηνῶν ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ τῶν ἐπιστημῶν τῶν Παρισίων «Περὶ τῆς μεταμορφώσεως τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴν ἐποχὴν ἡμῶν καὶ τῶν λόγων ταύτης». Ὑποστηρίζει δὲ ἐν συνόψει, ὅτι τοῖα γῆ, τοῖος ἄνθρωπος. Ἐν ταῖς πρωτογόνοις γαίαις καὶ λίαν ἐπόμβροις κλίμασι, λέγει, ὁ ἄνθρωπος γεννᾶται μελᾶγχρους καὶ δυσειδής, ἐν δὲ ταῖς ὑστερογόνοις καὶ τοῖς ξηροῖς κλίμασι εὐειδής καὶ μᾶλλον λευκός. Ἐξετάζων τοὺς κλάδους τῆς Ἰνδοευρωπαϊκῆς φυλῆς τὸν μὲν μετὰ τὸν δὲ, διατείνεται ὅτι ἕκαστος αὐτῶν διατηρεῖ τὸν αὐτὸν τύπον διὰ τῆς διαμονῆς του ἐν ὁμοίᾳ χώρᾳ, καὶ παραλλάσσει ὁσάκις ἡ χώρα διαφέρει. Ὅταν ἡ χώρα ἀνώμαλος καὶ πολυτρόπως διατεταμένη καλύπτεται ὑπὸ ὑστερογόνων γαιῶν ἢ φυλῆ εἶναι ὠραία. Ἐν ταῖς Ἰνδαίαις ὕπου ἡ χώρα οὕτω διάκειται ἀπαντῶνται φύλα εὐμορφα, ἅμα δὲ, ἐν ἐκτάσει τινὶ γίνῃ πρωτόγονος, ὁ λαὸς μεταβάλλεται. Ἐν τῷ Τιραίῳ καὶ τὰς Βιλγαρίας κατοικουσι λαοὶ δυσειδεῖς καὶ πιθηκόμορφοι. Ἀλλὰ ἵνα μεταβληθῶσιν οἱ χαρακτῆρες φυλῆς τινος ἐν τινὶ χώρᾳ μετοικησάσης ἀπαιτεῖται πολυχρόνιος ἐπίδρασις τῶν εἰρημένων φυσικῶν περιστάσεων· οὕτως ἐν

παραδείγματι, παρὰ τὸν ποταμὸν τῆς Γαλλίας Ἀρρεά (Saone) κατοικοῦσι λαοὶ τινες διαφέροντες, καὶ περ μικρὸν ἀλλήλων ἀπέχοντες καὶ ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἐπιρροὴν τῆς γῆς καὶ τοῦ κλίματος διαβιούντες. Τὸ χωρίον Ecuelles παρὰ τῷ Verdun κατοικεῖται ὑπὸ λαοῦ ὅλως ἀνομοίου τοῖς πλησιοχώροις· ὁ τύπος μάλιστα τῶν χαρακτηρῶν τοῦ θήλεως, ἰδιάζον σχῆμα τοῦ κερυφάλου, καὶ τὰ ἔθνη ὑπεμφαίνουσι Ἑλληνικὴν μὲν καταγωγὴν οὐχὶ ὁμῶς σχετικῶς καὶ πολὺ ἀρχαίαν.

Ἐκ τῶν εἰρημένων παρατηρήσεων τοῦ φυσιοδίφου Trémaux συνάγεται, ὅτι ἡ καλλιγύναικος ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου κληθεῖσα Ἑλλάς χάριν τῆς ὑπερογόνου γῆς, παλυτρόπως καὶ ἀνωμάλως διατεταμένης ὑπὸ πολλῶν ὁρέων, τοῦ ξηροῦ καὶ εὐκράτου κλίματος αὐτῆς δύναται νὰ θρέψῃ τοὺς εὐειδεστέρους τῶν ἀνθρώπων. Ὁ δὲ εὐδὺς αὐρανὸς καὶ ἡ καθαρότης τοῦ ἀέρος ἔχουσι μεγίστην ἐπιρροὴν λέγει ὁ Α. Οὐμβολδος ἐν τῷ Κόσμῳ ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἀρμονίας τῶν δυνάμεων αὐτοῦ.

Ἀλλ' ἀναγγέλλοντες τὰς ἀρετὰς ταύτας τῆς πατρίδος ἡμῶν ἀντιθαίνομεν εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἀκρίθειαν καὶ τὸν ἡμέτερον εἰλικρινῆ σκοπὸν μὴ ποιούμενοι μνεῖαν καὶ δυσκρέστων τινῶν περιστάσεων. Ἐκ τῶν οὐσιωδестέρων προσόντων τοῦ κλίματος εἶναι ἀναντιρρήτως ὁ βαθμὸς τῆς θερμοκρασίας τῆς ἐπιδρώσης τὰ μέγιστα ἐπὶ τῶν φυσικῶν καὶ ἠθικῶν χαρακτηρῶν τοῦ ἀνθρώπου· τὸ δὲ ζήτημα εἰς τὴν ῥῆσιν ὁ αὐτὸς βαθμὸς τῆς θερμοκρασίας, ὁ αὐτὸς μέσος ὅρος αὐτῆς καὶ νῦν, ὁποῖος καὶ ἐπὶ τῆς λαμπρᾶς ἐποχῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ, εἶναι βεβαίως ἐκ τῶν σπουδαιωτάτων. Πρὸ τινῶν ἐτῶν ἐστειρίζαμεν ὅτι οὐδόλως παρήλλαξεν ὁ τῆς θερμοκρασίας βαθμὸς πιθανολογούντες τοῦτο ἐκ τινῶν διδομένων οὐχὶ μὲν θετικῶν ἀλλ' οὐχὶ καὶ ὅλως ἀπιθάνων· κατὰ δυστυχίαν ὁμῶς ὁ ἐμπρησμὸς τῶν δασῶν ἕνεκα τῆς ἀτιμωρησίας τῶν ἐμπρηστῶν, καὶ μάλιστα ὁ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος τῆς ἀναρχίας γενόμενος, θέλει ἀναμφιδόλως αὐξήσει τὸν μέσον ὅρον τῆς θερμοκρασίας, ὅπερ ἔσται μέγα δυστύχημα· διότι καθ' ἑκάστην ἀποδεικνύεται ὅτι οἱ κάτοικοι τῶν λίαν θερμῶν κλιμάτων ἔχουσι μὲν ζωηροτάτην φαντασίαν, ἀλλὰ δὲν ἔχουσι τὴν δραστηριότητα καὶ νοημοσύνην τῶν εὐκράτων, εἰσὶν δὲ πρὸς τούτοις ἰσχυροὶ καὶ θρασεῖς.

Ὁ μέσος ὅρος τῆς θερμοκρασίας τῶν Ἀθηνῶν εἶναι·

Μέσος ὅρος τοῦ ἔτους	14, 9
τοῦ Ἰανουαρίου	5
τοῦ Ἰουλίου	24
τοῦ Ἀλγερίου.	

Μέσος ὅρος τοῦ ἔτους	14, 4
τοῦ Ἰανουαρίου	9, 3
τοῦ Ἰουλίου	19, 2

Τῆς Νεαπόλεως.

Μέσος ὅρος τοῦ ἔτους	12, 3
τοῦ Ἰανουαρίου	6, 5
τοῦ Ἰουλίου	19

Τῆς Ρώμης.

Μέσος ὅρος τοῦ ἔτους	12, 7
τοῦ Ἰανουαρίου	5, 8
τοῦ Ἰουλίου	19, 5

Τῆς Λισαβώνας.

Μέσος ὅρος τοῦ ἔτους	13, 4
τοῦ Ἰανουαρίου	9, 4
τοῦ Ἰουλίου	17, 8

Ἐκ τῶν πινάκων τούτων συνάγεται ὅτι ὁ μέσος ὅρος τῆς θερμοκρασίας τῶν Ἀθηνῶν εἶναι ἀνώτερος καὶ τοῦ Ἀλγερίου. Ὡθῆσε τὴν Ἑλλάδα πρὸς μεσημβρίαν ἡ καταστροφὴ τῶν δασῶν, ἡ καὶ τὸ πάλαι ὁ αὐτὸς μέσος ὑπῆρξε; Τὸ ζήτημα τοῦτο ἀδύνατον νὰ λυθῇ. Ὅπως δὴποτε οἱ φυσιοδίφαι παρετήρησαν ὅτι ἡ καταστροφὴ τῶν δασῶν αὐξάνει τὴν θερμοκρασίαν, ἄλλοι οἱ καὶ τῶν γαιῶν τὴν ποιότητα καὶ τῶν ἀνθρώπων τοὺς χαρακτηρᾶς. Εἶναι γνωστὸν ἱστορικῶς, ὅτι ἡ Παλαιστίνη κατὰ τὴν μαρτυρίαν Ἀντωνίνου τοῦ μάρτυρος ἐπικαλουμένου, ἦν χώρα εὐγεῖας καὶ ἔτρεφεν ἀνθρώπους εὐρώστους, δραστηρίους καὶ νοήμονας· μετὰ δὲ τὸν ἑβδόμον αἰῶνα τοῦ Ἰσλαμισμοῦ εἰσβαλόντος καὶ τῶν δασῶν καταστραφέντων, ἡ γῆ ἐν γένει κατέστη λυπρὰ καὶ ἄγονος, οἱ δὲ ἄνθρωποι νωθροὶ τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν. Ὁ δὲ Guérin μέλος τῆς ἐνταῦθα Γαλλικῆς Σχολῆς ἐπισκεφθεὶς πρὸ δύο περίπου ἐτῶν τὴν Τυνησίαν ἐν Ἀφρικῇ δὲν δύναται νὰ ἐξηγήσῃ ἄλλως τὸν ἐν τῇ χώρᾳ ἐκείνῃ οἰκισμὸν τῶν Ῥωμαίων, εἰμὴ διότι πρῶτον ἐκάλυπταν δρυμῶνες ταύτην· ἡδὴ δὲ ἄδενδρος καταστάσα κατήντησε σχεδὸν ἀκατοίκητος· οἱ δὲ Εὐρωπαῖοι δὲν ἀντέχουσιν ἕνεκα τῆς μεγάλης θερμότητος.

Ὁ ἀρχικὸς τύπος τῆς φυλῆς δύναται νὰ διατηρηθῇ ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας, ὡς ἐρρέθη, ἀλλ' ἡ ἐπίδρασις τοῦ κλίματος ἔχει μεγίστην ἰσχύϊ ἐπὶ τῶν σωματικῶν καὶ ψυχικῶν χαρακτηρῶν. Ἕλληνες μὲν οἱ Ἀθηναῖοι, Ἕλληνες καὶ οἱ Ἀδελφεῖται, ἀλλ' ἐν Ἀθήναις ὀλίγοι οἱ ἀσύνετοι, πολλοὶ δὲ ἐν Ἀδελφοῖς οἱ τοιοῦτοι, λέγει ὁ Γαληνός· τὸ κλίμα τρώντι τῆς Ἑλλάδος ἐπιδρᾷ θαυμασίως πρὸς ἀνάπτυξιν τῶν διανοητικῶν δυνάμεων, καὶ ἰδίως τὸ κλίμα τῶν Ἀθηνῶν, τὸ ἐκχύλισμα τοῦ Ἑλληνικοῦ, ὡς ἄλλοτε τὸ ὠνόμασα. Ὁ ἀὴρ τῶν Ἀθηνῶν γεννᾷ σοφοὺς ἔλεγεν ὁ Κικέρων· ὁ δὲ Πλάτων φησὶν, ὅτι ἂν καὶ παρὰ βαρβάρων μάθημα λάβωσιν οἱ Ἕλληνες, τοῦτο ἀμεινον ἐκφέρουσι, μάλιστα δὲ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων οἱ Ἀθηναῖοι· διόπερ καὶ στρατηγικοὶ γεγέννηται ἀρχῆθεν καὶ γραφικῆς εὐρετικοί, πάσης τέχνης βραβύς

σου τε καὶ πολεμικῆς, ἔτι δὲ καὶ λόγων καὶ μαθημάτων· διόπερ οὐδ' ἐπείσακτός ἐστιν (ὡς εἶπειν) ἡ παιδεία ἐν ταῖς Ἀθήναις, ἀλλ' ἐκ φύσεως ὑπάρχουσα, τοῦ τοιοῦτου ἀέρος ἰσχυροτάτου ὄντος καὶ καθαρωτάτου, ὡς μὴ μόνον τὴν γῆν λεπτύνειν (δι' ἣν αἰτίαν καὶ λεπτόγεως ἡ Ἀττικὴ) ἀλλὰ καὶ τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων συμβαίνει γὰρ τὸν λεπτὸν ἀέρα τὴν μὲν γῆν βλάπτειν, τὰς δὲ ψυχὰς ὠφελεῖν.

Εἰς οὐδὲν ἄλλο ὀφείλεται ὁ λαμπρὸς Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ἢ εἰς τὴν τῶν διανοητικῶν δυνάμεων ἀνάπτυξιν τὴν ἐκ τῆς ἐπιρροῆς τοῦ κλίματος παραχθεῖσαν. Ὁ Ῥωμαϊκὸς καὶ ὁ καθ' ἡμᾶς πολιτισμὸς δὲν εἶναι αὐτοφυῆς, ἀλλ' ἐπείσακτος, ἀπλῆ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀπόρροια. Οἱ μονοειδεῖς τῶν Ἀσσυρίων, Αἰγυπτίων, Ἰνδῶν, Σινῶν πολιτισμοὶ δὲν δύνανται κατὰ τὴν μαρτυρίαν πάντων νὰ παραβληθῶσι πρὸς τὸν Ἑλληνικόν· ὁ πολιτισμὸς οὗτος ὑπῆρξεν ὁ ἀνώτερος πάντων καὶ οὗτος ἐγέννησε τὸν καθ' ἡμᾶς. Ἔθεσεν ἡ θεία πρόνοια, λέγει ἐν τοῖς φιλοσοφικοῖς του ἀπανθίσμασιν ὁ φιλόσοφος **Jouffroi** τὸν λαὸν τὸν Ἑλληνικὸν ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ἵνα τὸν ὑψώσῃ πρὸς ὄφελος τῆς ἀνθρωπότητος.

Ὁ πολιτισμὸς οὗτος ἐπήγαγεν, ὡς εἴρηται, ἐκ τοῦ ὕψους τῶν διανοητικῶν δυνάμεων. Ἡ καλλιτεχνία τῶν Ἑλλήνων καὶ ἡ ἀμίμητος ποίησις ὀφείλονται οὐχὶ καθ' ὁλοκληρίαν εἰς τὴν ζωηρὰν φαντασίαν, ἀλλὰ εἰς τὴν αἴσθησιν τοῦ καλοῦ, εἰς τὴν βαθεῖαν αἴσθησιν τῆς ἁρμονίας καὶ τὴν ἐρῆν ἑκτίμησιν τῶν ἀναλογιῶν τῶν ἀντικειμένων· ἀλλὰ αἱ ἰδιότητες αὗται ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς μεγάλης ἀντιλήψεως καὶ τῆς ὀξυνοίας· συνέπραξε μὲν ἡ ζωηρὰ φαντασία ἵνα παραχθῶσι τὰ ἀριστουργήματα τῆς καλλιτεχνίας καὶ ποιήσεως, ἀλλ' αὕτη μόνη δὲν ἤρκει βεβαίως. Πάντες οἱ μεσημβρινοὶ λαοὶ κέκτηνται ζωηρὰν φαντασίαν, ἀλλὰ μόλις ὁ αἰγυπτίολος **Champollion** ἠδυνήθη νὰ εὕρῃ ἀγάλμα Αἰγύπτιον ἄξιον νὰ παραβληθῇ πρὸς τὰ κατώτερα τῶν Ἑλληνικῶν. Δὲν ὀφείλεται ἡ μεγαλοφυΐα τῶν Ἑλλήνων καὶ εἰς τοὺς θεοὺς των, ὡς λέγει ὁ εὐφυῆς **Renan** ἐν ταῖς μελέταις τῶν θρησκευτικῶν ἱστοριῶν, ἀλλὰ οἱ θεοὶ των εἰς τὴν ζωηρὰν των φαντασίαν ὀφείλονται, ὡς ἐπίσης καὶ ἡ μυθολογία ἅπασα, καὶ πάντα τὰ χαριέστατα μυθεύματα ἅτινα περιῆλθον εἰς γνῶσιν ἡμῶν διὰ τοῦ Πανσανίου, ἐξ ὧν κρίνομεν καὶ περὶ ὧν ὁ Ἀντίοχος ἐγραψεν. Ἐκ τῆς ταχείας ἀντιλήψεως καὶ λαμπρᾶς μνήμης ἐπήγαγεν ἡ θαυμασιὰ εὐμάθεια δι' ἧς καὶ ποίησις καὶ ἱστοριογραφία καὶ τοσαῦτα ἄλλα εἰς ὕψιστον βαθμὸν ὑψώθησαν. Ναι μὲν ἡ φαντασία, ἡ θυγάτηρ αὕτη τῆς μνήμης ὡς τὴν λέγει ὁ **Lelut** ὑπῆρξεν ἐν τῶν κυριωτέρων ἐλατηρίων τῆς Ἑλληνικῆς καλλιτεχνίας, ἀλλ' ἡ στερεὰ μνήμη ἐσυστηματοποίησεν πάντα καὶ ἔδωκε

μορφὴν μᾶλλον ἐπιστημονικὴν. Αὕτη ἡ θαυμασιὰ ζωὴ τῶν ἰδεῶν, ὡς ὀνομάζει τὴν μνήμην ὁ φυσιολόγος **Haller**, εἶναι ὁ ἀπαραίτητος ὄρος τῆς παραγωγῆς καὶ ἐκφράσεως πάσης ἐννοίας· ὁ δὲ **Lelut** ῥίζαν τῆς μεγαλοφυΐας ἐθεώρησεν. «Αὕτη γὰρ ὡσπερ τῆς παιδείας ἐστὶ ταμεῖον, λέγει ὁ Πλούταρχος, καὶ διὰ τοῦτο μητέρα τῶν Μουσῶν ἐμυθολόγησαν εἶναι τὴν Μνημοσύνην, αἰνιττόμενοι καὶ παραδηλοῦντες, ὅτι οὕτως οὐδὲν γεννᾷ καὶ τρέφειν ὡς ἡ μνήμη πέφυκε.»

Ἐκ τῶν δυνάμεων τῆς κυρίως καλλουμένης διανοίας, τουτέστι τῶν δυνάμεων τοῦ συγκρίνειν, τοῦ συλλογίζεσθαι, τοῦ ἀφαίρειν, τοῦ καθολικεύειν, τοῦ κρίνειν, τῶν δυνάμεων, λέγω, ἐκείνων δι' ὧν ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς εἰς ἐκυτὸν γίγνεται κατὰ τὴν Πλατωνικὴν ἐκφρασιν (*réflectives*) ἡ κρίσις ἐθεωρήθη παρά τινων ἐκ τῶν νεωτέρων ὡς οὕσα ἐν μέρει ἀσθενὴς παρ' Ἑλλήσι. Ἡ ἀκρισία τῶν ἀντακλόπτειται πολλάκις ἐν τῇ διεξγωγῇ πολιτικῶν τινῶν πραγμάτων παρὰ τοῖς ἀρχαίοις· φαίνεται δὲ ὅτι ἐπήγαγεν αὕτη ἐκ τῆς μορφῆς τῶν πολιτειῶν, ὧν ἕνεκα περιήρχοντο εἰς τὰ πράγματα πολλάκις ἄνθρωποι ἀθέξιοι εὐκόλως ἐμπίπτοντες ἐν τῇ διπλωματικῇ παγίδι οὐ μόνον ἐνὸς Τίτου Φλαμινίνου, ἀλλὰ καὶ τοῦ Φαρναδάζου αὐτοῦ τοῦ σατράπου τοῦ βαρβάρου Βασιλέως τῶν Περσῶν, ὡς παρακατιῶν θέλω διαλάβει. Ἀλλ' ἐν τοῖς φιλοσοφικοῖς καὶ ἱστορικοῖς συγγράμμασι καταδηλοῦται ἡ βαθύνοια καὶ ἔντονος κρίσις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Πολλάκις ἕνεκα τῆς μορφῆς τῶν πολιτειῶν, ὡς εἴρηται, ἡ δημαγωγία ἐφερεν εἰς τὴν διεύθυνσιν τῶν πραγμάτων νέους ἀπαίρους καὶ εὐκόλως ἐξαπατωμένους, ἀλλ' οἱ Ἕλληνες καθὼς καὶ πάντες οἱ λαοὶ δικαίως τοῖς γέροισι ἀπέδωκαν τὴν ἱκανότητα τοῦ κρίνειν καὶ τοῦ βουλεύεσθαι. Ἡ κρίσις γεννᾶται αὐξάνει καὶ κρατύνεται διὰ τῆς προσθήκης γνώσεων καὶ ἰδεῶν, ἧς ὁ χρόνος προσφέρει τροφήν, ὡς εἶπειν, τῆς διανοίας. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἡ αὐθεντεῖα θεωρεῖται προσὸν τῆς γεροντικῆς ἡλικίας· ἡγεμονικὸν τὸ γῆρας, λέγει ὁ Πλούταρχος. Οἱ δὲ ἐνδοξότεροι τῶν Νομοθετῶν τὴν παραξευχθεῖσαν τοῖς Βασιλεῦσι ἀριστοκρατίαν, γερούσιαν ἐκάλεσαν· καὶ ὁ Πύθιος τοὺς γερούσιαστὰς τῆς Λακεδαιμόνος Πρεσβυγενέας ὠνόμασεν. Ἡ κρίσις τῶν ἐννοιῶν εἶναι τὸ προῖον τῆς παραθέσεως διαφόρων ἰδεῶν ἧς ὁ χρόνος καὶ ἡ μάθησις ἐναποταμιεύουσιν ἐν τῇ κοιναισθήσει. Διὰ μὲν τοῦ χρόνου αὐξάνουσιν αἱ γνώσεις ἀκονῶσι τὸν νοῦν, ὅθεν ὁ Ἀριστοτέλης ἐλεγεν, οἱ μὲν νέοι θῆπτον μανθάνουσιν, οἱ δὲ γέροντες μᾶλλον νοῦν ἔχουσιν. «Μόνος ὁ νοῦς παλαιούμενος ἀνθῆσκει» ἔλεγεν ὡσαύτως ὁ Πλούταρχος. Διὰ δὲ τῆς μελέτης καὶ σπουδῆς πολλαπλασιαζομένων τῶν γνώσεων ὁ νοῦς ἔτι μᾶλλον ἀναπτύσσεται καὶ

ἡ κρίσις κρατύνεται· ὅθεν καὶ ὁ σοφὸς Ἐμπεδοκλῆς ἔλεγεν·

Ἄλλ' ἄγε μύθων κλυθεῖ,
Μάθησις γάρ φρένας αὖξει.

Δὲν φαίνεται πιθανὸν ὅτι οἱ Ἕλληνες ὑπέπεσαν εἰς τὸν ξέναν ζυγὸν διότι ἀπώλεσαν τὴν πρώτην νοερὰν δύναμιν τῶν ἐλευθέρων ἐθνῶν, τὴν κριτικὴν αἴσθησιν (*sens critique*), ὡς λέγει ὁ Morel (*L'esprit des Grecs*) ἀλλ' ὡς τὸ κλίμα ἐπιδρᾷ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν διανοητικῶν, οὕτως ἐνεργεῖ καὶ εἰς τὴν ἐπίτασιν τῶν παθητικῶν δυνάμεων· τὰ ἐξημμένα πάθη ὑπῆρξαν κυρίως τὰ αἷτια τῆς ἀπωλείας τῆς Ἑλλάδος. Ναὶ μὲν ὁ ἄνθρωπος ζῇ διὰ τῶν παθῶν, ὡς ἔλεγεν ὁ φιλόσοφος Chamfort· τὰ πάθη μεταχειρίζονται τὸν λόγον ἵνα φθάσωσιν εἰς τὸν σκοπὸν τῶν καὶ οὐχὶ ὁ λόγος τὰ πάθη· ὑπάρχουσιν ὅμως καὶ εὐγενῆ πάθη, αἰσθήματα δηλαδὴ ἐπὶ τῆς ἀρετῆς στηριζόμενα καὶ γενικὴν ὠφέλειαν παράγοντα, οἷα εἰσὶν ἡ φιλοπατρία καὶ ἡ φιλοτιμία αὐτὴ καὶ ὁ ζῆλος κ.λ. ἀλλ' ὅταν τὰ ἥθη τῶν ἀνθρώπων διαφθείρωνται, ἀγενῆ, ἐπίμορφα καὶ τῇ κοινωνίᾳ ἐπιζήμια πάθη, οἷα ἡ πλεονεξία, ἡ φιλοχρηματία, ἡ φιλαργυρία, ἡ φιλοπρωτία καὶ τὰ τοιαῦτα ὁδηγοῦσι τὸν λόγον καὶ τούτῳ χροῶνται πρὸς κόρεσιν αὐτῶν. Ἐνεκα τῆς ἐπιρροῆς τοῦ κλίματος καὶ πιθανὸν τῆς θερμότητος αὐτοῦ ἐν τῷ Ἑλληνικῷ χαρακτῆρι ἐπιτείνονται καὶ τὰ εὐγενῆ καὶ τὰ ἀγενῆ πάθη σφοδρῶς. Ὁ ζωγράφος Παρράσιος κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πλινίου ἐξωγράφησε τὸν λαὸν τῶν Ἀθηναίων, καὶ ὡς ἐγγιστα δυνάμεθα νὰ εἴπομεν πάντας τοὺς Ἕλληνας, ὑπὸ τὸ πρόσωπον ἀνθρώπου παριστάντος ἐνταῦθα πάντας τοὺς ἀντιθέτους χαρακτῆρας· συνέπιπτον ἐν αὐτῷ πάντα τὰ ἄγρια καὶ ἡμερὰ πάθη, πάντα τὰ ἄκρα τοῦ θράους καὶ τῆς ἡπιότητος, τῆς ὑπεροφίας καὶ τῆς ταπεινοφροσύνης.

Ὅπως δὴποτε τὸ κλίμα τῆς Ἑλλάδος ὥριστα ἵνα ὑπεκκαίῃ σφοδρὰ πάθη· ἴσως ταῦτα ὑπεθάλλοντο ὑπὸ τοῦ εἶδους τῶν πολιτευμάτων. Εὐλογώτερον ὅμως φαίνεται νὰ εἰκάσωμεν, ὅτι τὰ πάθη ἐγέννησαν καὶ τὸ ἀστυκὸν πνεῦμα καὶ τὸ λίαν δημοκρατικόν· ἕκαστος ἐπιθυμῶν νὰ πρωτεύῃ ἐν τῇ χώρᾳ τῆς γεννήσεώς του ἔβλεπεν ἑαυτὸν ταπεινούμενον ἐν τῇ ἐνώσει πολλῶν χωρῶν πρὸς καταρτισμὸν ἑνὸς καὶ μόνου κράτους· τὴν δὲ βασιλείαν καὶ τὴν νομιμοτέραν καὶ τὴν μάλλον ὠφέλιμον πρόσκομμα εἰς τὴν ἀνάγκασίν του εἰς τοὺς ὑψηλοὺς βαθμοὺς τῆς πολιτείας. Πιθανολογοῦμεν δὲ, ὅτι ἐκτὸς τῶν ἄλλων αἰτίων καὶ ἡ φιλαρχία καὶ φιλοπρωτία ἐπήνεγκον τὴν διαίρεσιν τῶν Ἑλληνίδων πόλεων καὶ ἐμπόδισαν κέντρον τι ἐνώσεως καὶ πολιτικῆς στερεότητος· εἰς τρόπον ὥστε τὰ φαινὰ ταῦτα ἄστρα τοῦ Ἑλληνι-

σμοῦ μὴ ἔχοντα κέντρον ἔλξεως ἐξῆλθον τῆς τροχίτης τῶν, ὡς λέγει εὐφυῶς ὁ προμνησθεὶς Karey, καὶ ἀπώλοντο εἰς τὸ χάος.

Ἐνεκα δὲ τοῦ δημοκρατικοῦ πνεύματος περιήρχοντο ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ εἰς τὴν διεύθυνσιν τῆς πολιτείας οἱ ὑπὸ τοιούτων παθῶν καταχόμενοι, ἄνθρωποι ἀπρογύμναστοι, ἀπροπαρασκευάστοι καὶ συνήθως ἀμβλυώττοντες, τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν μὴ ἐννοοῦντες καὶ οὕτως ἔρμαιον τὴν πατρίδα εἰς τὴν ξένην διπλωματικὴν ἐνέργειαν προσφέροντες. Τοιοῦτοι ὑπῆρξαν οἱ προϊστάμενοι τῶν Ἑλληνίδων πόλεων κατὰ τὴν ἐμφάνισιν τῶν Ῥωμαίων καὶ τὴν ἀνάμιξιν αὐτῶν ἐν ταῖς Ἑλληνικοῖς πράγμασι· καὶ τί ἐσήμαινε τότε ὁ Ἀχαρνᾶν Λυκίσκος καταγγέλων εἰς τοὺς Σπαρτιάτας τὴν δολιότητα τοῦ Ἑσπερίου νέφους ὡς τὸ ὠνόμαζε· καὶ τί ἐσήμαινον οἱ λόγοι τοῦ Φιλοποίμενος πρὸς τὸν δημηγοροῦντα ὑπὲρ τῆς Ῥωμαϊκῆς συμμαχίας, τῆς τὰς ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων δῆθεν ὑποστηρίζουσας, δημοκρόπον Ἀρισταίνετον, Οἰδημαγωγοὶ καὶ Ὀχλοκόποι, δηλητηριάσαντες τὴν καρδίαν, διέστρεψαν τὴν διάνοιαν καὶ ἐνόθευσαν τὴν κοινὴν γνώμην· ἡ δὲ ἀληθὴς ἐκτίμησις τῶν πραγμάτων ἐθορβορώθη ὑπὸ τῆς ἀκαθέκτου φιλαρχίας τῶν προϊσταμένων καὶ τῆς αἰσχυρᾶς φιλοχρηματίας τῶν προσδοτῶν Καλλικρατίδα καὶ ἄλλων τοιούτων ὑπὸ τοῦ Πολυβίου μνημονευομένων ὧν τὰ ὀνόματα ἡ ἀσθενὴς μου μνήμη δὲν διετήρησεν.

Ἐξ ὧν διηγεῖται ὁ Ἡρόδοτος διαρρήδην ἐξάγεται, ὅτι αἱ Ἑλληνικαὶ πόλεις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ὑπέκυψαν εἰς τὸν Περσικὸν ζυγὸν ἔνεκα τῆς φιλαρχίας καὶ φιλοπρωτίας ἐκείνων, οὓς ἀκολούθως οἱ Πέρσαι κατέσκησαν τυράννους. Οἱ Πέρσαι κατορθώσαντες τὴν θαλασσίαν δύναμιν τῶν Ἑλληνίδων πόλεων τὴν παρὰ τὴν Λαδὴν συγκεντρωθεῖσαν, ἥτις βεβόκως ἤθελε θριαμβεύσει, ἐθώπευσαν τὰ πάθη τινῶν ἐκ τῶν προὔχόντων καὶ κατώρθωσαν τὴν καταστροφὴν. Οἱ δὲ δόκιμοι τῶν ἀστῶν τῆς Ἑρετρίας Εὐφορβος καὶ Φίλαρχος, ἐλπίζοντες διὰ τῶν Περσῶν νὰ κατασταθῶσιν ἀρχηγοὶ τῆς τῶν Ἑρετρίων πολιτείας, προὔδωκαν οἱ ἄθλιοι τὴν πατρίδα τῶν εἰς τοὺς Πέρσας. Καὶ ἐὰν Δαρεῖος ὁ Ἰστάσπου, ὅστις δὲν ἀνέβη εἰς τὸν θρόνον τῆς Περσίας διότι πρῶτος ὁ ἵππος αὐτοῦ προσδραμὼν ἐχρεμέτισε κατὰ τὸ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου διηγούμενον μύθευμα, ἀλλ' ἔνεκ' αὐτοῦ τῆς περινοίας καὶ ἐμπειρίας του, ἐὰν, λέγω, ἤθελε ζῆσθαι χρόνον τινά, ἴσως ἴσως διὰ τῆς πολιτικῆς του (1) ἤθελε σθέσει τὴν τῆς Ἑλλάδος λάμψιν.

(1) Ἐκ πολλῶν χωρίων τοῦ Ἡροδότου ἐξάγεται ἡ πολιτικὴ ἐπιτηδεύσις τοῦ Δαρείου. Ὅταν ὁ Μαρδόνιος ἐξεστράτευσε κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἐπισκέφθη παραπλέων τὰς Ἑλληνικὰς πόλεις τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ καταλάσας πάν-

Μέγιστον αἰτίον τῆς καταστροφῆς τῆς Ἑλλάδος ὑπῆρξεν ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος· οὗτος δὲ ἐγενήθη καὶ ἀνεπτύχθη ἥττον ἐξ ἄλλων αἰτιῶν ὅσον ἐκ τῆς ἀπείρου φιλαρχίας τοῦ Περικλέους. Τηκόμενος ὁ Ὀλύμπιος ἐπικληθεὶς ἀνὴρ ὑπὸ τοῦ πάθους τούτου, παρενόησε τὴν ὀρθὴν πολιτικὴν τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς κορυφαίας τῶν δημοκρατιῶν. Ἀντὶ νὰ ταπεινώσῃ τοὺς ἐχθροὺς τοῦ Ἑλληνισμοῦ συνδέων τοὺς Ἕλληνας δι' ἐπιδεξίου πολιτικῆς, κατέστρεψε τοὺς Σαμίους συγγενεῖς καὶ ὁμοφύλους κατὰ τὴν ἀπειθυνθεῖσαν αὐτῷ ἐπιτίμησιν τῆς Ἑλπινίκης πρὸς τὴν ἵνα δικαιολογηθῇ ἔδωκε τῶντι γελοῖαν ἀπάντησιν, ὡς δῆλον γίγνεται ἐκ τῶν τοῦ Πλουτάρχου. Ἀναγκάζεται δὲ ἵνα ὑποθάλῃ τὸν πόλεμον, ὅπως ἀναγκάσῃ γιγνόμενος διὰ τὴν ἰκανότητά του καὶ εὐφυΐαν διατηρῆται ἀκλονήτως ἐπὶ κεφαλῇς τῶν πραγμάτων. Καὶ κατέστη ἡ πολιτεία τῶν Ἀθηνῶν, λόγῳ μὲν, ὡς φησὶν ὁ Θουκυδίδης, δημοκρατία, ἔργῳ δὲ ὑπὸ τοῦ πρώτου ἀνδρὸς ἀρχὴ διὰ τὴν τοῦ λόγου δύναμιν. Ἀλλ' ἵνα φθάσῃ εἰς τὸν βαθμὸν τοῦτον ἐταπείνωσε διὰ τοῦ Ἐφιάλτου τὴν ἐξ Ἀρείου Πάγου βουλὴν, τὸν δὲ ἐταῖρον αὐτοῦ Μητίοχον συμπράκτορα καὶ συνεργάτην μεταχειριζόμενος ἔρριψε τὴν βαρύντητα καὶ αὐθεντείαν τῶν ἀρίστων τῆς κοινωνίας, καὶ ἀνῴψωσε τοὺς ἀνθρώπους τῆς κατωτάτης τάξεως θωπεύων καὶ περιποιούμενος αὐτούς· ὥστε δικαίως ὁ Πλάτων ἐν Γοργίᾳ φησὶ τὸν Περικλέα πεποιηκέναι Ἀθηναίους ἀργοὺς καὶ δειλοὺς καὶ λάλους καὶ φιλαργύρους, εἰς μισθοφορίαν πρῶτον κατασχέσαντα. Χωρὶς δὲ νὰ προσθέσω, ὅτι Διόδωρος ὁ Σικελιώτης εἶπε περὶ αὐτοῦ, ἀρκεῖ νὰ ἀναφέρω ὅτι ὁ Πλούταρχος ἐν τῷ βίῳ αὐτοῦ μέμφεται τῆς δοξοκομίας του. Τὰ σφοδρὰ τῷ ὄντι πάθη ἐκκρούοντα τὸν νοῦν φέρουσι καὶ αὐτοὺς τοὺς μεγάλους ἀνδρας εἰς ἀσύγνωστα παραπτώματα. Τὰ πάθη, λέγει ὁ διάσημος παρανοιολόγος (aliéniste) Esquirol, καὶ τοὶ διαβατικά, δεσπόζουσι τοῦ νοῦς, ἀπορροφῶσιν αὐτὸν τοσοῦτον σφοδρῶς, ὥστε ὁ ἄνθρωπος οὐδὲν ἄλλο πρὸ ὀφθαλμῶν του ἔχει, εἰμὴ τὸ ἀντικείμενον τοῦ πάθους.

Ἐνεκα τῆς σφοδρᾶς ἐντάσεως τῶν παθῶν, καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν Ἑλλήνων ὑπερέτερου παντὸς ἄλλου ὄντος, ὁ τυχὼν Μονάρχης ἔχων δόσιν τινὰ πονηρίας καὶ διπλωματικῆς δεξιότητος ἠδύνατο νὰ γίνῃ κύριος τῶν Ἑλληνικῶν πραγμάτων. Οὐχὶ τοσοῦτον τῇ δυνάμει τῶν ὅπλων, ἀλλ' ἀργυραῖς λόγχοις κατὰ τὸν χρησμὸν ἢ κάλλιον εἰπεῖν, τὴν συμβουλὴν τῆς Πυθίας, Φίλιππος ὁ Μακεδὼν ἐφάνη ἀ-

νώτερος τῶν Ἑλληνικῶν δημοκρατιῶν· ἡ δὲ Ῥώμη, ὡς ἔρρέθη διὰ τῆς πολιτικῆς μᾶλλον ἢ τῶν λεγεῶνων ὑπεδούλωσε τὴν Ἑλλάδα.

(Ἔπεται συνέχεια.)

ΑΝΑΜΙΚΤΑ.

Ἐπιστολὴ Δ'.

Τῷ διευθυντῇ τῆς *Πανδώρας*.

Ἐν Βιέννῃ, τὴν 7 Σεπτεμβρίου 1864.

Ἄρχομαι γράφων τὴν παροῦσαν ἐνῶ περιμένω νὰ ἐπιβῶ εἰς τὴν ἀτμάμαξαν. Ὄρθως λοιπὸν σοὶ ἔλεγον ἐκ Σπᾶ ὅτι Κύριος οἶδε ποῦ καὶ πόθεν θὰ φυτρώσῃ ἡ τετάρτη ἐπιστολή μου. Ἐν Παρισίῳ διέτριψα πέντε μόνον ἡμέρας, καὶ τὴν 2 Σεπτεμβρίου ἀνεχώρησα ὅπως μεταβῶ διὰ ξηρᾶς εἰς Κωνσταντινούπολιν. Λυποῦμαι ἐγκαρδίως ὅτι καιρὸν δὲν ἔχω νὰ ἐπισκεφθῶ τὰ κυριώτερα καὶ μέρη τῆς Γερμανίας, τὴν ὁποίαν πρῶτον σήμερον βλέπω. Ὅποια φύσις! Δάση, ποταμοί, ὄρη δασύσκια, λόφοι χλοερώτατοι, ῥίακες, κοιλάδες, πόλεις, χωρία ὀλίγον ἀπέχοντα ἀπ' ἀλλήλων, δένδρα συντριβόμενα ὑπὸ τὸ βάρος τῶν καρπῶν, καὶ διὰ τοῦτο ὑποβασταζόμενα ὑπὸ στύλων, πάντα χαρίεντα, πάντα γοητευτικά, πάντα οὐράνια!

Διελθόντες τὴν γέφυραν τὴν συνδέουσαν τὸ Στρασβούργον μετὰ τῆς Γερμανίας, κατέβημεν εἰς Kiel ἵνα προγευθῶμεν καὶ μεταβῶμεν εἰς ἀμάξας γερμανικάς. Ὁ ἄρτος τῆς Γερμανίας καὶ ἐκεῖ, ὡς καὶ ἐν ταῦθα, εἶναι ἀνώτερος τοῦ γαλλικοῦ· πᾶσα ὁμῶς ἡ ὑπηρεσία τῶν τε σιδηροδρόμων καὶ τῶν σταθμῶν καὶ τῶν ξενοδοχείων, κατωτέρα καὶ τῆς γαλλικῆς καὶ τῆς Ἀγγλικῆς. Εἰς τοὺς σιδηροδρόμους τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας εὐρίσκεis ταχύτητα, ἀκρίβειαν, τάξιν, εὐκολίαν, ἐπιγραφὰς ὀδηγούσας σε πρὸς πᾶν ἀναγκαῖον χωρὶς νὰ κατατρίβῃς τὸν καιρὸν εἰς ἐρωτήσεις. Ἀνὰ πάντα σταθμὸν οἱ ὑπηρεταὶ ἀνοίγουσιν ἄνευ τῆς ἐλαχίστης βραδύτητος τὰς θύρας τῶν ἀμαξῶν, ἐπιφωνοῦντες ἐπανελημμένως καὶ γεγωνυῖα τῇ φωνῇ τὸ ὄνομα τοῦ τόπου καὶ τὸν χρόνον τῆς σταθμεύσεως, καὶ ἀνὰ πάντα σταθμὸν εὐρίσκεis ἐτοιμὴν τράπεζαν· τρέχουσι δὲ συνήθως αἱ ἀτμάμαξαι à grande vitesse, καὶ οὔτε στιγμή παύεται εἰς μάτην πέραν τοῦ ὁρισμένου χρόνου. Διό ὅταν καταβῇ τις νὰ γευθῇ δὲν μασσᾷ, ἀλλὰ καταπίνει ὡς κάμηλος. Ὅτε μετέβην ἀπὸ Boulogne εἰς Folkstone καὶ ἐναλλάξ, μετὰ τσαύτης προσοχῆς οἰακοστρέφει τὸ ἀτμόπλοιο ὁ ἄγγλος πλοίαρχος, ὥστ' ἐφαίνετο ἄλλος ἐπιτηδειότατος ἀναβάτης, χα-

τας τοὺς τυράννους τῶν Ἰάνων, δημοκρατίας καθίστη εἰς τὰς πόλεις, ὅπερ ὁ Πατὴρ τῆς ἱστορίας θεωρεῖ μέγιστον θωῆμα.